

సమతీకరము

SL no 736

13697

శ్రీ రస్తు.

సుమతీశతకము

తీర్థానందస్వామిశాస్త్రి

మాదేటి సన్యాసయ్య అండు సన్న్య

అంధ్రాబుక్కుడిపో,

రాజమండ్రి.

ప్రతికూర్కము

వ్యాస భార్య 2000 ప్రతులు.

ప్రతికూర్కము

రాజమహేంద్రవరమున

జగవతీప్రింటింగువర్క్సుయందు,

ముద్రితము.

[ప్రతికూర్కముల వివరములు]

1926

[మొత్తం 8 పేజీలు]

శ త క ము లు

సుమతీశతకము టీకా తాత్పర్యము
కుమారీశతకము

బాలరామాయణము	డిటా
మానసబోధశతకము	డిటా
భాస్కరశతకము	డిటా
దాశరథీశతకము	డిటా
క్రికాశవాస్తీశ్వరశతకము	డిటా
అంబరీషోపాఖ్యానము	డిటా
కుశలలోపాఖ్యానము	డిటా
డిటా ఘట్టపర్ణము	డిటా
రుక్మణీకన్యాశాసనము	డిటా
గజేంద్రమోక్షము	డిటా
సప్తమస్కంధము	డిటా
అంధ్రసైభుండుకత్తియము	డిటా
డిటా క్యాలికోబైదు	డిటా
అమరకోశము	డిటా
డిటా క్యాలికోబైదు	డిటా
వరసింహశతకము	మూలము
దాశరథీశతకము	డిటా
వేణుగోపాంశతకము	డిటా
కృష్ణశతకము	డిటా
నారాయణశతకము	డిటా
కుమారీశతకము	డిటా
సుమతీశతకము	డిటా

మాడేటి సన్యాసయ్య, అంధ్రాబుక్కుడిపా,

0	3	
0	3	
0	3	0
0	4	0
0	4	0
0	4	0
0	6	0
0	4	0
0	4	0
0	6	0
0	10	0
0	10	0
1	8	0
0	14	0
1	2	0
1	0	0
1	12	0
0	2	0
0	2	0
0	2	0
0	1	0
0	1	0
0	1	0
0	1	0

రాజమండ్రి

పరిక.

సుమతీశతకము చాలపురాతనగ్రంథమనియు, మృదుమధురపద సంఘటితమనియు, వేరుగ వ్రాయ నవసరము లేదు, కాని రచించినకాల యెవ్వఁడైయుండునా యనుసంశయము హితకులకుఁ దోచున మానము. తాళప్రతి గ్రంథములలో భేమన యనుకవి రచించినట్లు. గానఁబడుచున్నది, అభేమన్న చెడలువాడభేమకవియూ వేరులవాడ భేమకవిగూ యరి పరిశోధకు లనేకులు తోఁచుచున్నవారు. అట్లు కము రా. కీ॥ ౧౩వ వల్లిరామకృష్ణశ్లోకవిగాయ ధన్వంతరీశ కాలపురీశ మగునీతికాస్త్రముక్తావళి యనుగ్రంథమును 1900 సం॥ మన ముల్పించి ప్రకటించుచు నెఁకొ కపీతీకవాసిన దానిలో సుమతీశతకము రచించినకవిధన్వంతరీశ కాలఁడనియు నీతికాస్త్రముక్తావళిలోఁదాను సుమతీశతకమును రచించినట్లు చెప్పకొ నుటయెరచించెననుటకాధారమనియునూచించినారు. ధన్వంతరీశ కాలఁడె సుమతీశతకమును రచించినయెడల నిది కీ॥ ౪. ౧౦౭౦ పాఠమున రచించెనని యూహింపవచ్చును. ఈశతకముక్తావళియు నాకాలపుక్తావళిని బోలి యున్నది నీతికాస్త్రముక్తావళిలో నీశతకమునుగూర్చి బద్దెన యను నామాంతరము గలధన్వంతరీశకాలఁడు రచించినపద్య మిందుఁ బొందుప రచినాము, కావున హితకులు పరిశీలింతునిగాక.

“ ౪. క్రిందిఁడ గర్వితారి

క్షైవరదశనోపలబ్ధములక్షీనం

భావితుఁడ సుమతీశతకము

గావించినప్రోడఁ గావ్యకమలానుచంద్. ..

అని నీతికాస్త్రముక్తావళి యనుగ్రంథమున గలదు. ఈవికి రాజ రాజ మనోజఁ డనియు, నన్ననగంధవాణుఁ డనియు, నుదారవైరోచ నుఁడనియు, దశదికాధరణాంకుఁ డనియు, నశేంద్రచతురావనుఁ డనియు రాజార్జును లగుచిహ్నుంబులును, కవిబ్రహ్మ యనుకవిత్వభిరుద్రుడును గలవు. ఇవి నీతికాస్త్రముక్తావళిలో నవేషపద్యాంతములఁ దనబెరువముల

టీ. సుమతీ, అక్కజుకున్ = అవశ్యమైన కార్యమునకు, రానిచు
ట్రము = రానట్టిబంధువును, మ్రొక్కినన్ = నమస్కరించినను, వరము
కోరికను, ఈని = ఇయ్యని, వేల్పుక = చేపునిని, మోహరమునకా = ము
ద్ధమునందు, గాక = తాను, ఎక్కినకా = ఎక్కినగా, పొజిగట్టముకా
— పాజు = పలుగెత్తని, సుర్యమున్ = సుర్యమును, గ్రక్కునకా = క్రీస్తు
ముగా, కడ వంగి వలయుండరా = విడిచి పెట్టవలయునుగా.

తా. మనకు సహాయము కావలసిన సమయముందు సాయమునకు రాని
చుట్టము, కడిగొన్నను వరము నియ్యుచేపునిని, ముద్ధమునందు ఎక్కి
స్వారి వెనుకగా పలు గెత్తని సుర్యమును, తోడనే విడువవలయును.

రి. పడిగొని జీతం పయ్యె

పడిమెలపుదొరను గొల్పె * మనుకుటకంబున్

వడి గలయెచ్చులక గట్టుక

మడిమిన్నది బ్రతుకే వచ్చు * మహిలో నుమతీ. 3

టీ. సుమతీ, పడిగినక = అశీనపటికిని, జీతంబు = జీతమును,
ఇయ్యని ... దొరను ఇయ్యని = ఇయ్యవట్టి, మికిమేలపు దొరను = మిడిసి
పడుపును, కొల్పి = సేవించి, మనుకుటకంబుకా = కన్యముతో
1. తుల్యంబు, మహిలోకా = భూమియందు, వడి = పలుము, గల
కుక = కట్టెనుగట్టెను, కట్టుక = కట్టికొని, (1 కచ్చుల కట్టుక,
ప్రయోగము అనాధువు) మడికా = పాలమును, దున్నక = దున్ని

2. మహి వసాధువే) బ్రతుకవచ్చుకా = జీవంపవచ్చును.

తా. పడిగినపట్టికిని జీతము నిత్యని ప్రభువును గొలుచుటకం
బును గున్నుకొని జీవించుటయే మేలు.

కి. పడిమెలపుదొరను గొలువకు

గుడిమెలయుము నేముఁ బోకు * కుజనులతోడకా

విడువక కూరిమి నేయకు

మడవిని దోడరయకొంటి * యరుగకు నుమతీ. 4

టీ. నుమతీ, అదియాసకొలుపు-అదియాస=వృద్ధిమైన యాశగల-
నిరర్థకమైన, కొలుపుకొలుపును-సేవావృత్తిని, కొలువకు=చేయ
తము, గుడిమణియము=దేవాలయమందలి అధికారమును, చేయకొలు
చేయుటకు పోకు=పోకుము, కుజమలతోడకొలుచునలతోడ, విడువక-
నిడతెగక, కూరిమి=స్నేహము, చేయకుము, అడవినికొలుచు=అడవియందు,
తోడు=సాహాయ్యమును, అడయక=విచారింపక-పెట్టుకొనక, ఒంటి=
ఒంటరిగా, అరుగకు=పోకుము.

తా నిరర్థకముగాఁ గొలుచుకొలుపును, దేవాలయములోఁగేయు
కుడియమును, దుర్జనులతో స్నేహమును, అడవిలో తోడులేక నడచుట
యొక దగినవికావు.

క. అభరము గదలియుఁ గదలక

మధురము లగుభాషలుడిగి * మానవృత్తుడొ

నధికారరోగపూరిత

బధిరాంధకశవముఁ జూడఁ * బాపము నుమతీ. 5

టీ. నుమతీ, అభరము=చెదవి, కదలియుకొలుచు=అడియు, కద
లక=అడక, మధురము=రియ్యనివి, అగు, భాషలు=మాటలను, ఉడి
గి=నిడిచి, మానవ్రతుఁడు-మాన=మాటాడుటకుండుటయే, వ్రతుఁడు=
వ్రతముగాఁగలవాఁడు కొ...శనిముకొలుచు=అగునట్టి, అధికార=అ
ధికారములనెదు రోగి-రోగముచేత, పూరిత=నిండినవాఁడును, (కావు
ననే) అధిరచెదిటివాఁడును, అంధక=గ్రుడ్డివాఁడును, అగు, శవముకొలు
చీనుఁగును-చీనుఁగునకు సాటియగు వానిని అనుట, చూడకొలుచు=చూచు
ట, పాపము=తోషము.

తా. అధికారముచే గర్వించియున్న వానికి కన్నులుగావవు; చెవులువివవు, వాడు, పెదవిగవల్పుడు కదల్చినను ఇతరుగా మాటలాడడు. కాబట్టి అట్టివాడు, కన్నలు తెలియ, చెవులు వివక, పెదవిగవల్పక, మాటాడ నేర యింక ఏమిఁగవకు సమానమయగును. అట్టి వానిని కన్నెత్తి మామట నైతియి వోపఁజే.

క. అప్పు గొని చేయుపిభవము

ముప్పునఁ బ్రాయంపుటలు • మూర్ఖునిశముకొ

దస్పరయసిర్మపురాజ్యము

దస్పరయై మిదగ్గేడు • దెచ్చుర సునుతి.

6

టీ. సునుతి, అప్పు=బురగును, కొని=తీసికొని, చేయువిభవము=చేయునట్టివేడుకయి, మప్పునకొ=ముఁలితనమందు, ప్రాయంపుటలు=పడుచు పెండ్లమును. మూర్ఖునిశముకొ=మూర్ఖుని=చదువులేని వాని యొక్క-మాఘనియొక్క, లవముకొ=రెవమును, రప్పు=నేరమును, ఆరయని...రాజ్యము-అయి=చూకింపని, నృప=రాజయొక్క, రాజ్యముకొ=వారిననును, దెచ్చుమై=పొందవలెకైకొనినదై, మిదక=విమ్మక, కీల=చెడులు, దెచ్చుర=కలిగియున్న సుమా.

తా. అప్పుచేసి పుష్కలమును, మిదగివలెను పడుచు పెండ్లమును, రప్పును కనుగొనలేని పృథుత్వమును. అప్పుటికే పరిహితకము కాకుండుటయే కాక విదవను కీల కలిగియుండు.

క. అప్పిచ్చువాడు నై ద్యుడు

నెప్పుడు నెడతెగరి పాలు • నేలుచు ద్విబుడకొ

జొప్పడినయార నుండుము

చొప్పడుక్కుట్టియారు • సారకుము సునుతి

7

టీ. సుమతీ, అప్పు = బుద్ధిమను - ఇచ్చువాడు - వైద్యుడు =
వైద్యుడు - ఎప్పుడుకా = ఎల్లప్పుడును - ఎవతెగక = నడుమవిడువక,
సామునకును - సాము = ప్రతిపాదించునట్టి, ఏమును = నది నును - ద్విజా-
దుకా = బ్రాహ్మణుడును - చొప్పుడినయూరకా - చొప్పుడిన = ఏర్పడి-
యన్నట్టి - ఊరకా = ఊరియందు - ఉండును - చొప్పుడక = అవియే
ర్పడక - ఉన్నట్టి యూరకా = ఉండకుండా - చొరకును = ప్రవేశిం-
పకును.

తా. అప్పునిచ్చువాడును - వైద్యుడును - ఎవతెగక జలము సాము-
చుండెడి నదియును - బ్రాహ్మణుడును లేనియూరను ప్రవేశింపనుగూడ-
దగుదు.

క. అల్లనిమంచిరంబును

గొల్లని సాహిత్యవిద్య * కోమలినిజముకా

బొల్లున దంచినవియ్యము

తెల్లనికాకులును లేవు * తెలియుర నునుతీ.

8

టీ. సుమతీ - అల్లనిమంచిరంబును = అల్లుడు మంచివాడుగా
నుండుట - గొల్లని సాహిత్యవిద్య - గొల్లని = గొల్లవానియొక్క - సాహి-
త్యవిద్య = భాషయందలి పదపదార్థముల విశేషజ్ఞానమును - కోమలినిజ-
ముకా = తెలివదనియొక్క యదార్థమును ఆడుచి నిజముచెప్పుటయు -
బొల్లునన = బొల్లనట్టినిధావ్యమనందు - దంచినవియ్యము = దంచఁగా
గలిగినవియ్యమును - బొల్లును దంచుకొనినవియ్యమునుట - తెల్లనికాకు-
లును - లేవు = కలుగవు - తెలియుర = తెలిసికొనుము.

తా. మంచిరంబునగు అల్లుడును - విద్యాంబుడైన గొల్లవా-
డును - నిజము పలుకు స్త్రీలు - బొల్లున దంచుకొనిన వియ్యమును -
తెల్లని కాకులు లోకములో లేవు.

క ఆకొన్న కూడె యమృతము

తాకొందక నిచ్చువాడె ♦ దాత ధరిత్రి

సోకోర్పువాడె మనుజుడు

తేకువ గలవాడె వంశ ♦ తిలకుండు సుమతీ.

9

టీ. సుమతీ-తాకొన్న కూడె=తాకలిగొనినపుడు తిన్నయన్న మే, అమృతము=అమృతమునంటిది. తాడు=అటంకము - ఒండక=చెండక ఇచ్చువాడె=ఇచ్చునట్టివాడె - దాత=దాతకొండ - ధరిత్రి=భూమియందు - సోకు=శ్రమమును - ఓర్పువాడె=సహించువాడె - మనుజుడు=మనుష్యుడు - మనుష్యుడని చెప్పడగినవాడు - తేకువ=చైత్రము - కలవాడె=కలిగినవాడె - వంశతిలకుండు=కుటుంబమునకు అలంకారమైనవాడు - కులశ్రేష్ఠుడనుట.

తా. తాకలిగానున్నప్పుడు తిన్నయన్న మే యమృతమునలె భోగ్యముగానుండును. అడిగినపుడు అటంకములేక యిచ్చుటయే దాతత్వము, శస్త్రములకు ఓర్పుకొనువాడె పురుషుడనందగును. చైత్రము కలవాడె తనవంశమునకు గీర్తిచెచ్చును.

క. ఆకలియుడుగనికుడువును

వేడటి యగులంజనదువు ♦ విడువనిబ్రతుకు

బాకొన్న సూతియుదకము

మేడలపాడియు రోత ♦ మేదిని సుమతీ.

10

టీ. సుమతీ-తాకలి-ఉడుగని కుడుపును-ఉడుగని = మానసి-కుడుపును=తిండియును-తాకలితీతనట్టి భోజనమునుట . వేడటి=గర్భముగ అది - అగు - అంటె=ఉంపుడుగ తెయొక్క-కడుపు = సంపాదన-విడువనిబ్రతుకు=నడలిపెట్టని జీవనమును- గర్భము కలిగి యున్నపుడు సం

పొదించుటకుకనుటప్రాకృతము...దకము, ప్రాకృతము = ప్రాకృతపదవిట్టి
బహుకాలము వాచకబడకుండునట్టినుతి = బావియొక్క-ఉదకము=నీళ్ళు
ను.మేఁగలపాడియున్-మేరినిన్ = భూమియందు-కోత - అసహ్యమైనవి

తా. అఁగలి తీరినిభోజనమును - లంజ గర్భము కలిగియున్నను
అర్జనము సేయుటయు-ప్రాకృతమైన బావినిళ్ళను - మేఁగలపాడియును
కోతఁగఁ బుట్టించునవి.

క. ఇచ్చునదె విద్య రణమునఁ

జొచ్చునదె మగతనంబు ♦ సుకవీశ్వరులున్

మెచ్చునదె నేర్పు వాదుకు

వచ్చునదే గీడు సుమ్ము ♦ వసుధను సుమతీ.

11

టీ. సుమతీ-వసుధను = భూమియందు - ఇచ్చునదె = ధనము ఇచ్చు
నట్టిదే - విద్య = విద్యయగును - రణమునన్ = యుద్ధమందు-జొచ్చున
దె = చొరబడునట్టిదే-మగతనంబు = పౌరుషము-సుకవీశ్వరులున్ = మంచి
కవిశ్రేష్ఠులుగూడ-మెచ్చునదె = మెచ్చునట్టిదే-నేర్పు = సామర్థ్యము-వాదు
కు = వివాదమునకు - తగవునకు-వచ్చునదే = వచ్చునట్టిదే - గీడు - చెఱువు
సుమ్ము = సుమా.

తా. ద్రవ్యమును అర్జింపఁజేయునదియే విద్య. యుద్ధమందుఁ బో
వచ్చుటయే మగతనము. సుకవీశ్వరులును మెచ్చునట్టిదే సామర్థ్యము.
తగవునకు వచ్చుటయే చెఱువు.

క. ఇమ్ముగఁ జదువనినోరును

నమ్మా యని పిలిచి యన్న ♦ మడుగనినోరున్

దమ్ములఁ బిలువనినోరును

గుమ్మరి మను దగ్గివ్విసట్టి ♦ గుంటర సుమతీ.

12

టీ. సుమతీ - ఇచ్చుగఁ = చక్కగా - చదువనినోరును = చదువన
ట్టి నోరును - అమ్మా = ఓ అమ్మా - అని - పిలిచి - అన్నము = అన్నమును - అడుగని
నోరును = అడుగవట్టి నోరును - కమ్ములఁ = సోదరులను - పిలువనినోరు
ను = పిలువనట్టి నోరును - కమ్ము = కమ్మరివాఁడు - మను = మమ్మను - శ్రవ్య
నట్టి గుంటర = శ్రవ్యనట్టి గొయ్యియగును - అపల్లముతో సాటియైన దనుట.

తా. చక్కగా చదువనినోరును. అమ్మా! యని పిలిచి యన్న
మడుగనివారి నోరును, కమ్ముడా! యని పిలువనినోరును, కమ్మరివాఁడు
మట్టి శ్రవ్య పీడినగుంటను బోలును, అవఁగా నాగుంటవలె నిరర్థక మని
భావము.

క. ఉద్రుముండదె నూతేండ్లును

బడియుండదె పేర్కి బాము † పది నూతేండ్లున్

మడువునఁ గొక్కెర యుండదె

కడునిలఁ బురుషార్థపరుఁడు † గావలె సుమతీ.

13

టీ. సుమతీ. ఉడుము, నూతేండ్లును = మూఱుపంవత్సరములును,
ఉండదె = ఉండదా - బ్రతుకదాయమట, పాము, పేర్కిన్ = అతిశయము
తో, పది నూతేండ్లున్ = పదేండ్లును, పదియుండదె = ఉపయోగము లేక
పడియుండదా, మడువునఁ = మడువునందు, గొక్కెర = కొంగ, ఉండ
దె = అన్నియేండ్లుండదా, ఇలన్ = భూమియందు, కడున్ = మిక్కిలి,
పురుషార్థపరుఁడు = మంచిపనులయందుల సక్తిగలవాఁడు, కావలెన్ = కా
వలయును.

తా. ఉడుము నూతేండ్లు ఉండును. పాముపదేండ్లు ఉండును. కొం
గయు మడుగునందు బహుకాలము ఉండును, ఏండ్లు పూండ్లుగా ఉండి
నంతనే పడయేమి, పురుషార్థములను సాధించుటచేతనే ప్రయోజనము.

క. ఉత్తమగుణములు నీచున

కత్తెరగున గలుగనేర్పు † నెయ్యెడలం దా

టీకాతాత్పర్యసహితము.

నెత్తిచ్చి కరణి పోసి

నెత్తడి బంగార నుగునె ♦ యిలలో నుమతీ.

14

టీ. నుమతీ, నీచువకుళ=అల్పవకు, ఉత్తమగుణములు=మంచి గుణములు, ఎత్తెఱుగునక=వీరీతిగా, కలుగ నేర్పుకొ=కలుగఁజాలును, ఎయ్యోచలక=ఏవోటఁజైనను, తాక=తానును, ఎత్తు=సరియెత్తు ఇచ్చి, కరణి=కరణించి, పోసినన్=పోయఁగా, ఇత్తడి=ఇత్తడియనునొక లోకము, బంగారము=జంగార, అగునె=అగునా.

తా. బంగారము సరియెత్తు ఇత్తడిని కరణిపోసినను బంగారము కానేరదు, అట్లే నీచుఁడైనవానికీ వీరుచేసినను మంచిగుణములు కలుగవు.

క. ఉదకము ద్రావెడుహయమును

మదమున నుప్పొంగుచుండు ♦ మత్తేభంబున్

మొదవుకడనున్న వృషభముఁ

జదువని యానీచుకడకుఁ ♦ జనకుర నుమతీ.

15

టీ. నుమతీ, ఉదకము=నీటిని, ద్రావెడుహయమును=త్రాగిన త్రిగుర్యమును గుఱించియును, మదమునక=మదముచేత, ఉప్పొంగుచుండు మత్తేభంబుక=అతికఱియించుచున్న మదపుఁజేరుఁగునుఁగఱించి మిశ్రము, మొదవుకడన్=అవుదగ్గఱ, ఉన్నవృషభమున్=ఉన్నట్టి యొడ్డుపఁగఱించి చియును, చదువని యానీచుకడకుక=చదువనట్టి నీచుదగ్గఱకును, చనకుర=పోకుము.

తా. నీచుత్రాగుచున్న గుర్యమునొద్దకును, మదము మిక్కిలి పట్టి యున్న యేనుఁగునొద్దకును, అవునంటియున్న యొడ్డుదగ్గఱకును, చదువు లేని యల్పని యొద్దకును పోరాదు

క. ఉపకారికి నుపకారము

వివరీతముగాదు నేయ ♦ వివరింపంగా

సపకారికి సుపకారము

నెపమెన్నక సేయువాడు + నేర్పరి సుమతీ. 16

టీ. సుమతీ, ఉపకారికి = మేలు చేసినవానికి, ఉపకారము = ప్రత్యుపకారమును, చేయక = చేయట, విపరీతము = వ్యత్యస్తముకాదు = కా నేరదు. విరింపగా = విచారింపగా, ఉపకారికి = చేయుచేసినవానికి, నెపము = సానును, ఎన్నక = ఎంచక, ఉపకారము = మేలును, చేయవారు, నేర్పరి = నేర్పుకలవాడు.

తా. మేలు చేసినవానికి బదులు మేలుచేయుట యొకవిచిత్రము కాదు. కీడుచేసినవానికి వానిచేయు తలంపక మేలు నేయుటయే నేర్పరితనము.

క. ఉపమింప మొదలు తీయ్యస

కపటం బెడనెదను కలకు + కైవడినేపా

నెపములు వెదకును గడపటం

గపటపుర్ణురూపిపాండు + గదరా సుమతీ. 17

టీ. సుమతీ, కపటపుర్ణురూపిపాండు = కపటము గలదుర్జనుని స్నేహము, ఉపమింపక = పోల్చిచూడగా, చెఱకుకైవడినేపా = చెఱకువిధమున నేనునూ, మొదలు = ఆరంభము, తీయ్యస = తీయకలది, ఎడగెడను = నడుమనడుమ, కపటంబు = వంకరగలది-వరిచనగలది. కడపటక = చివరకు, నెపములు = స్వలను, వెదకునుగదరా = వెదకునుగదా.

తా. చెఱకు మొదల మొదల తీయ్యగానుండి, మీద నడుమ నడుమ తీవ్రశక్తి తుదకు జప్పిడియైపోవును. అట్లే దుర్జనునితో జేసిన స్నేహము మొదలు నెంచుగాను నెనుక నపుడపుడు గడుగుగాను నుండి కడపట చెఱకు గల్గించును.

క. ఎప్పటి కెయ్యది ప్రస్తుత

మప్పటికా మాటలాడి యన్యులమనముల్

నొప్పింపక తా నొవ్వక

తప్పించుక తిరుగువాడు ధన్యుడు సుమతీ

18

టీ. సుమతీ, ఎప్పటికి=వీసమయమునకు, ఎయ్యది=ఏది, ప్రస్తుతము=చెప్పదగినదో, అప్పటికికా=అసమయమునకు, అమాటలు=చాచికొదగిన మాటలు, అడి=అప్పి, అన్యులమనముల్=ఒరుల మనస్సులు, నొప్పింపక=నొచ్చునట్లుచేయక, తాకా=తాను, నొవ్వక=నొచ్చిపోక, తప్పించుక=తప్పించుకొని, తిరుగువాడు=సంచరించువాడు, ధన్యుడు=కృతార్థుడు.

తా. ఏమయమున ఏది చెప్పదగునో అప్పటికి అమాటయే చెప్పి, ఒకరిని నొప్పింపక, తానును నొవ్వక, తప్పించుకొని సంచరించువాడే ధన్యుడు.

క. ఎప్పుడు దప్పులు వెదకెడు

నప్పురుమునిఁ గొల్వఁగూడ యెట్లున్నా

సర్పంబు పడగనీడను

గప్ప వసించిసవిధంబు గదరా సుమతీ.

19

టీ. సుమతీ, ఎప్పుడుకా=ఎల్లప్పుడును, తప్పులు=దోషములను, వెదకెడుకా=వెదకునట్టి, అప్పురుముని=అపురుషుని, కొల్వకా=వసించుట, పొడదు=తగదు. అది=అసేవించుట, ఎట్లు=ఏవిధము, అన్ననో=అనగా, సర్పంబు పడగనీడను-సర్పంబు=పాముయొక్క, పడగ=పడగయొక్క, నీడను=నీడయందు, కప్ప=మందూకము, వసించిసవిధంబు=వివిధవిధములనీ, గదరా=కదా.

తా. ఎత్త్రుడుఁ దప్పులు పెదకుత్తురునుచెంత నుండుట కప్పుకన్న
బంధుసామవదగవీడ నుండుటవంటిది. అనఁగా తనకు హనికలుగును.

క. ఎవ్వడు సంపద గలిగిన

నవ్వుడు బంధువులు వత్తు + రది యెట్లన్న

చెప్పలుగ జెలుపు నిండిన

గవ్వలు వదివేలు చేరు + గదరా సుమతీ 20

టీ. సుమతీ - ఎవ్వడు = ఏనమయమునందు - సంపద = విశ్వర్య
మా-కలిగిన = ఉండిన - అవ్వడ = అనమయముననే - బంధువులు = చుట్ట
ములు-వత్తురు - రది = అవచ్చుట-ఎట్లా = ఏవిధము-అన్నకొ = అనఁగా-తె
ప్పలుగన = తెప్పదేలునట్లు-చెలుపు = కటాకము - నిండినకొ = నిండియు
న్న-కవ్వలు = నుంచూకములు-వదివేలు = అనేకములు - చేరునగదరా =
చేరునుగదరా.

తా. చెలువు పూర్ణముగా నిండియున్నప్పుడు పిలువకుండ కవ్వలు
అనేకములు చేరునట్లు విశ్వర్యము కలిగినప్పుడు బంధువులు తానే చేర
వత్తురు. సంపద లేనియెడల చుట్టములు చారని భావము.

క. ఏలకుమి కనుగాయలు

దూరకుమి బంధుజనుల + దోషము మన్ని

పాటకుమి రణమందున

మీరకుమి గురువులాజ్ఞ + మేదిని సుమతీ. 21

టీ. సుమతీ, కనుగాయలు = పచ్చికాయలు, విలకుమి = ఏర్ప
కొనకుమా-బంధుజనులక = చుట్టములను-దూరకుమి = నిందింపకుమా, దో
షమునుమన్ని = దోషమునుమా - రణమందునకొ = యుద్ధమునందు - పాటకు
మి = పడగత్రకుమా-మేదినికొ = భూమియందు - గురువులాజ్ఞ = గురువుల
యొక్క - అజ్ఞను-విలకుమి = అర్హమింపకుమా.

తా. పచ్చికాయలను గోయలను-చుట్టుకులను నిందింపరాదు
యజ్ఞమునందు ఓది పాలిపోరాదు. గురుల యజ్ఞము అతిక్రమింపరాదు.
క. ఒకయూరికి నొకకరణము

నొకతీర్పరి యైనఁ గాక + నొగిఁ దఱుచైనం
గకవికలు గాకయుండునె

సకలంబును గొట్టువడక + సహజము నుమతి 22

టీ. సుమతి-ఒకయూరికి=ఒక్కగామమువకు-ఒకకరణమును=
ఒకకార్యసాధకుఁడును - ఒకతీర్పరి=ఒకస్వాధ్యాయధిపతియను-ఒగిఁ=
క్రమముగా వివరగాక=అయినయెడలనేకాని - కలుచు= అధికము-
వివర=అయినయెడల - సకలంబును=అన్నియును - కొట్టువడక=చెడి
పోకయే - కకవికలు=నానావిధములు - కాక=కాకుండక - ఉండు
నె=ఉండునా.

తా. ఒకయూరికి ఒక్కకరణము ఒక్క స్వాధ్యాయధిపతియనే
యందేవియును. కాని యనేకులు ఉండినయెడల అందరి క్రమములన్ని
యునుదప్పి నానావిధములగు కలకలు పుట్టును.

క. ఒల్లనినతి నొల్లనినతి

నొల్లనిచెలికాని విడువ + నొల్లనివాడే

గొల్లండు కాక భరలో

గొల్లండును గొల్లదొన + గుణమున నుమతి. 23

టీ. సుమతి, ఒల్లనినతి=ఇష్టపడనికార్యము-ఒల్లనిచతిన్=ఇష్ట
పడని యజమానుని-ఒల్లనిచెలికాని=ఇష్టపడని స్నేహితుని-విడువన్=
విడుముట - ఒల్లనివాడే=ఇష్టపడనివాడే-గొల్లండు=గొల్లవాఁడు-
కాక=కాని-భరలోన్=భూమియందు - గొల్లండును=గొల్లవాఁడును,

గుణమునన్ = గుణముచేత - గొల్లందు = గొల్లవాఁడు - టౌనె = అగువా?
కాఁడనుట.

తా. తన్నుఁజిల్లనిభార్యను, ప్రేమింపని యజమానుని, ఇష్టపడని
స్నేహితుని విడిచిపెట్టుటకు ఇష్టపడనివాఁడే గొల్లవాఁడు గాని బాతించే
గొల్లయైనవాఁడు గొల్లవాఁడు కాఁడు. అనగా మూఁడు—అనియ
వర్థము.

క. ఓడలు బండ్లును వచ్చును

ఓడలు నాబండ్లమీద † నొప్పుగవచ్చున్

ఓడలు బండ్లునువలెనే

వాడంబడుఁ గలిమి లేమి † వసుధను సుమతీ. 24

టీ. సుమతీ, ఓడలన్ = ఓడలయందు, బండ్లును, వచ్చును, ఓడలు
ను = నానలును, బండ్లమీదన్ = బండ్లయందు, ఒప్పుగన్ = చక్కగా
వచ్చున్ = ఎచ్చును-ఓడలు = నానలును, వండ్లునువలెనే = కలములును
లెనే, వసుధను = భూమియందు, కలిమి = సంపదము, లేమి = దారిద్ర్య
ము, వాడంబడును = వాడంబడును.

తా. ఓడలమీఁద బండ్లును, బండ్లమీద ఓడలును వచ్చునట్లే
విశ్వరథమువంట దారిద్ర్యమును, దారిద్ర్యమువంట విశ్వరథమును
వచ్చుచుండును.

క. కడు బలవంతుడైనను

బుడమిని బ్రాయంపుటాలిఁ † బుట్టివయింటం

దడ వుండ నిచ్చునేనియుఁ

బడువఁగ నంగడికిఁ దానె † పంపుట సుమతీ. 25

టీ. సుమతీ, పువకుఁ = భూమియందు, కడుఁ = మిక్కిలి, బల
వంతుండు = బలముకలవాఁడు, చినను = అయినప్పటికిని, ప్రాయఁపు
టారిక = పడుచు పెండ్లామును, పుట్టినయింటన్ = పుట్టినయింటియందు
తడవు = చిరకాలము, ఉండనిచ్చెనేని = ఉండనిచ్చినయెడల, పడు
నెఁగఁ = పడుపునకు, అంగడిక = బజారునకు, తానేపంపుట = పొమ్మ
నిచెప్పట.

తా. ఎంతబలము గలవాఁడయినను, ప్రాయము గల తన పెండ్లా
మును పుట్టినయింటనే చిరకాలము ఉండనిచ్చినయెడల దానిప్రవర్తనమును
తానే చెలిపిన వాఁడగును.

క. కనకపు సింహాసనమున

శునకముఁగూర్చుండఁ బెట్టి * శుభలగ్నమునం

దొనరఁగ బట్టము గట్టిన

వెనుకటిగుణ మేలమాను * వినురా నునుతీ. 26

టీ. సుమతీ, కనకపుసింహాసనమునక = బంగారుగర్జియయందు,
శునకముఁ = కుక్కను, కూర్చుండఁబెట్టి = కూర్చుండునట్లుచేసి, శుభల
గ్నమునక = మంచిలగ్నమునందు, బనరగన్ = బిప్పరట్లుగా, పట్ట
మున్ = బంగారపు పట్టరేకును, కట్టినన్ = కట్టినప్పటికిని, పట్టాభిషేకము
చేసినను అయిట, వెనుకటిగుణము = మునుపటిగుణమును, ఏల = ఎందుకు,
మానుక = విడిచిపెట్టును, వినురా = వినుము.

తా. మంచిలగ్నమునందు కుక్కను సింహాసనమున బట్టాభిషేక
ముచేసి కూర్చుండఁబెట్టినను, తానికి సహజమయిన యల్పగుణమును మా
ననియట్లే నీచుఁడయిన వానిని ఎంత గౌరవించినను నీచగుణమును
వదలఁడు.

క. కప్పకు నొరగాలైనను

సర్పమునకు రోగమైన ♦ సతి తులువైనకా

ముప్పున దరిద్రుడైనను

దప్పదు మఱి దుఃఖ మగుట ♦ తథ్యము సుమతీ. 27

టీ. సుమతీ, కప్పకు, ఒరగాలు=కంటికాలు, వివసు=అయినను, సర్పమునకు=పామునకు, రోగము=వ్యాధి, అయినకా-అయినప్పటికిని, సతి=పతివ్రతయైనయిల్లాలు, తులువ=దుర్మార్గుగాలు, వివస్=అయినను, ముప్పునకా=ముసలితనమునందు, దరిద్రుడు=అభాగ్యుడు, వివకా=అయినప్పటికిని, మఱి=అధికముగా, దుఃఖము=వ్యసనము, అగుట=అగుట. తప్పదు=తప్పబోదు, తథ్యము=నిజము.

తా. కాలు కంటియైన కప్పమును, వ్యాధి నొందిన పామును, గయ్యగియైన పెండ్లమును, ముసలితనమున దారిద్ర్యము నొందినవాడును, తప్పక దుఃఖము బొందుదురు.

క. కమలములు నీటి బాసిన

గమలాత్తుని రశ్మిశోకి ♦ కమలినభంగిం

దమతమ నెలపులు దప్పిన

దమమిత్రులు శత్రులౌట ♦ తథ్యము సుమతీ. 28

టీ. సుమతీ, కమలములు=తామరలు, నీటికా=జలమున, పావనకా=విడిచినయెడల, కమలాత్తునిరశ్మి=సూర్యకిరణము, శోకి=తగిలి, కమలినభంగికా=వాడిపోయినవిధముగా, తమతమ నెలపులు=తమతమకు నిశిపట్టాలు, తప్పినకా=విడిచిపెట్టినయెడల, తమమిత్రులు=తమ స్నేహితులు, శత్రులు=విరోధులు, అగుట=అగుట, తథ్యము=నిజము.

తా. తామరపువ్వులు తమ స్నేహమును నీటిని వదిలినయెడల తమమిత్రులు

త్తైదయిన సూర్యకిరణములచేతనే వాడిపోవునట్లు, ఎవరుగాని తమతమ
నీతులు తప్పినయెడల వారిన్నీ హితులుకూడ వారికి విరోధులగుట నిజము
క. కరణము గరణము నమ్మిన

మరణాంతక మౌనుగాని + మనలేదు నుమీ

కరణము దనసరికరణము

మఱి నమ్మక మర్చుమీక + మనవలె నుమఱి 29

టీ. నుమఱి, కరణము = గ్రామపురైక్కను వ్రాయువాడు, కర
ణముమఱిక రైక్కవ్రాయువానిని, నమ్మినకా = నమ్మినయెడల, మరణాం
తకము = ప్రాణాపాయమయిన అపద, మౌనుగాని = అగునకాని, మన
లేదునుమీ = బ్రతుకే లేదునుమా. కరణము = రైక్కనువ్రాయువాడు,
తనసరి కరణముకా = తనతో సాటియగు రైక్కవ్రాయువానిని, నమ్మక =
విశ్వసింపక, మర్చుము = గమ్యమును, ఈక = ఇయ్యక, తెలుపక, మన
వలెకా = బ్రదుకవలెను.

తా. గ్రామకరణము మఱియొక కరణమును నమ్మినయెడల ప్రా
ణాంతకమయిన అపదను బొందునేకాని తప్పించికొని బ్రతుకల్గెడు.
కనుక కరణము తనవలెనే కరణమయినవానిని నమ్మక తనమర్చుమును వాని
కిచెప్పక తీరింపనలయును.

క. కరణముల ననుసరింపక

విరసంబునఁ దిన్నతీండి + వికటించుఁ జూచు

యిరునునఁ గందెనఁ బెట్టక

పరమేశ్వరుబండియైనఁ + బాణిదు నుమఱి. 30

టీ. నుమఱి, కరణములకా = రైక్కనువ్రాయువారలను, అనుసరిం
పక = అశ్రయింపక, విరసంబునకా = విరసముచేత, వారితో అనుబంధ్య
ములకా తిన్నతీండి = భుజించిన యన్నము, వికటించుకా నుమీ = తేహ
ములో యిముడకపోవును నుమా, ఇరుసునకా = ఇరుసునందు, గం

నక్ష=కాటుకను, పెట్టక=ఉంపక, ఉంపయెడల, పరమేశ్వరుబండి
యయినక్ష=పరమేశ్వరునియొక్క బండియైనప్పటికిని, పాటదు=
పరుగిడదు.

తా. పరమేశ్వరుని బండియైనను ఇరుసులో కంచెన పెట్టని
యెడల పోవనియట్లే, కావున కరణము వాని అనుసరింపనియెడల
తాము సుఖముగా అనుభవింపజాలము.

క. కరణము సాదైయున్నను

గరి మద ముడగించు బాము గజవక యున్నన్

ధరఁ దేలు మీట కున్నను

గర మరుదుగ లెక్కగొనరే గదరా సుమతీ 31

టీ. సుమతీ, కరణము=గ్రామపులెక్కవ్రామువాడు, సాదు=
మెత్తదనముకలవాడు వి=అయి. ఉన్నన=ఉండినను, కరి=వీసుగు,
మదము=మదమును, ఉడిగినను=విడిచినను, పాము=సర్పము, కఱ
వక=కొఱకక, ఉన్నన్=ఉండినను, ధరన్=ధూమియందు, తేలు=
వృచ్చికము, మీటక=కొండితోవాడువక, ఉన్నన్=ఉండినను, కర
ము=మిక్కిలి, అరుదుగన్=అశ్చర్యముగా, లెక్కగొనరు=లక్ష్యము
చేయరు, కదరా=కదా.

తా. మెత్తదనము గల కరణమువానిని, మదములేని యోసుగును,
కఱవనిపామును, కుట్టని లేమును, లోకులు లక్ష్యముచేయరు.

క. కిసుగాయఁ గజచి చూచిన

మృశలక దనయౌగరు గాక మధురంబగునా

పస గలుగు యువతు లుండఁగఁ

బసిబాలలఁ బొందువాడు పశువుర సుమతీ. 32

టీ. ఉనుతి, కనుగాయకా = పచ్చికాయను, కరచిచూచినకా =
కొటికిచూడగా మసలక = అసల్యములేక, తవయొగరు = తవదయినదె
గరు, కాక = కానిదై, మధురంబు = తియ్యనిది, అగునా = అగునా - కా
నేరదనుట, పస = ప్రయోజనము, గలుగుమునకులు = కలయట్టియొనవ
శ్రీయ, ఉంపగకా = ఉంపగా, పసిబాలకా = మిక్కిలిపసికదముగల
బాలికలను, పొందువాడు = అనుభవించువాడు. పశువుర = పశువేయ
గును - పశువుతో సమానుడు. మూఁడుకనుట

కా. పండినపండును భక్షించిననే తియ్యగా నుండునుగాని
పచ్చికాయను కొటికి చూచినంత వగరుగానే యుండును ఇట్లేమంచి
యొనవముగల శ్రీయతో అనుభవించిననే సుఖముగాని పసిబాలికలతో
అనుభవించుట మోటురదమే యగును.

క. కవి గాని చాని వాని వానిత్రయు

నవరసభావములు లేని * నాతులవలపుం

దవిలి చనుచుంది నేయని

వివిధాయుధ కౌశలంబు * వృధరా నునుతీ.

33

టీ. సునుతి, కవి = విద్యను చెప్పవాడు, (శుచియు సత్కులీ
నుడు సమర్థుడు వ్యాకరణకాస్త్రము, ఛందస్సు, జ్యోతిషము, యన్మ
గుకాస్త్ర సాంప్రదాయముల నెఱిగినవాడు లోకజ్ఞానసంపన్నుడు
కవి యగు నని లక్షణము.) కానివాని వ్రాతయుకా = కావట్టివానియొ
క్కవ్రాత్యర్థచనయును, నవరసభావములు = శృంగారాది నవరసములును
వానిభావములు, లేని = లేనట్టి, నాతుల = శ్రీయొక్క, వలపుకా =
మోహమును, చనుపండికా = పోవుచున్న పండిని, తవిలి = కగిలి - వెన్నం
టి, ఏయని వివిధాయుధ కౌశలంబు = కొట్టని నానావిధములయిన బాణ
ముఖయందలి నేర్పు, వృధరా = వ్యర్థమునుమా.

తా. కవిగానట్టివాఁడు చేసిన రచనము, నవరసములును వాని-
భావములును ఎఱుంగని స్త్రీలమోహమున, పరుగిడుపడినినెన్నంటి
దునుమాడ జాలనివాని బాణవిద్యయందలి నేర్పుక న్యర్థములు.

క. కాదు సుమి దుస్సంగతి

పోదుసుమి కీర్తికాంత ♦ పొందినపిదపకా

వాదుసుమి యప్పిచ్చుట

లేదుసుమి సతులవలపు ♦ లేశము సుమతీ. 34

టీ. సుమతీ, దుస్సంగతి=దుర్జన స్నేహము, కాదుసుమి=కూ-
డదుసుమా, కీర్తికాంత=కీర్తియనియెడుస్త్రీ - పొందినపిదపకా=
పొందినపిచ్చుట- పోదుసుమి=తొలిపోదుసుమా - అప్పు=ఋణమును-
ఇచ్చుట-వాదుసుమి=తగవునుమా - సతులవలపు=స్త్రీలమోహము -
లేశము=కొంచెమయినను - లేదుసుమి=ఉండునది కాదుసుమా.

తా. దుష్టులతోడి స్నేహము తగదు. సంపాదించినకీర్తి తొలగి
పోదు. అప్పునిచ్చుట కలహమునకు మూలము. స్త్రీల నెలపు నిలుచునది
కాదు.

క. కాముకుఁడు దనిసి విడిసిన

కోమలిఁ బరవిటుఁడు గవయఁ ♦ గోరుటయెల్లం

జేమమునఁ జెఱకుప్పిప్పికె

బీమలు వెన మూగినట్లు ♦ సిద్ధము సుమతీ. 35

టీ. సుమతీ, కాముకుఁడు=ఒకస్త్రీనికామించినవాఁడు-తనిసి=
తృప్తినొంది - తృప్తికలుగునట్లుగా అపభవించియునుట - విడిచినకోమ-
లికా=విడిచినపెట్టి నట్టిస్త్రీని - పరవిటుఁడు=మఱి యొక్కవిటకాఁడు-
గవయక=పొందుటకు- గోరుటయెల్లకా=అశపడుటయంతయు - చెఱ

కుపిష్ఠి = రసము పిడిచికొనఁగా మిగిలిన చెయ్యముక్క పిప్పికి నీమల-
క్రమమునన్ = పీఠితో - మూఁగినట్లు = మనురుకొన్నట్లు - సిద్ధము =
ఇదిరప్పనిది.

తా. ఒక కామకుఁడు, తాను కృష్టి గలుగునట్లుగా ఆనుభవించి
విడిచినస్త్రీని మఱి యొక విటగాఁడు ఆనుభవించుకొనుట - చెరకురస
మును పిడిచికొనఁగా మిగిలినపిప్పికి - నీమలు అశతో మనురొన్నట్లు నీర
సమే యగును.

క. కారణము లేని చగవును

జేరణమును లేని లేసు ♦ వృధిపీఠలిలోఁ

బూరణము లేనిబూరెయు

వీరణములు లేనిపెండ్లి ♦ వృథరా సుమతీ.

36

టీ. సుమతీ, కారణము = నిమిత్తము - లేనిచగవును = లేనట్టివత్స
ను, జేరణమును = అవికము - లేనిలేసు = లేనియాడుదియును - వృధిపీ
ఠలిలోఁ = భూమియందు - వూరణము = పప్పుపెల్లము - లేనిబూర
ెయు = లేనటుని టి బూరెయును - వీరణములు = వాద్యములు - లేని
పెండ్లి లేనివివాహము - వృథరా = వృథముగదా.

తా. కారణము లేనివత్సను - రవిక లేనియాడుదియు - వూరణ
ముపెట్టఁబూరె గూఁ - వాద్యములేని పెండ్లియు వృథములు.

క. కులకాంత తోడ నెప్పుడుఁ

గలహింపకు వట్టితప్పు ♦ ఘటియింపకుమి

కలకంఠికుంటఁ గన్నీ

రొలికిన సిరి యింట నుండఁ ♦ నొల్లదు సుమతీ.

37

టీ. సుమతీ, ఎప్పుడుకా=ఎప్పుటికి - కలకాంతతోడకా=భార్యతో - కలహింపకు=కలహముచేయకుము - వట్టికప్పుక=లేని నేరమును, ఘటియింపకుమీ=మోపకుము - కలకాంతికింటకా=స్త్రీయొక్క - కంటి నుండి కన్నీరు=శావ్వులు - ఒలికినకా=పడినట్లయిన - నీరి=క్షీ - ఇంటకా=ఇంటియందు - ఉండకా=ఉండుటకు - ఒలరు=ఇవ్వపడదు.

తా. ఎప్పుడును భార్యతో జగదమాడకుము. అందునలన అమె దుఃఖించి కన్నీరు పడినయెడల ఇంటియందు సంపదముండదు.

క. కూరిమి గల దినములలో

నేరము లెన్నఁడును గలుగ ♦ నేరపు మఱి యా

కూరిమి విరసంబైనను

నేరములే తోచుచుండు ♦ నిక్కము సుమతీ. 38

టీ. సుమతీ, కూరిమి=స్నేహము - కలహింపకుమిలోకా=ఉన్నటువంటి దినములయందు - నేరములు=తప్పులు - ఎన్నఁడుకా=ఎప్పుడును కలుగనేరవు=తోచవు; మఱి - అకూరిమి=అస్నేహము - విరసంబైనను=విరోధమైనను - నేరములే=తప్పులే - తోచుచుండుకా=కలుగుచుండును - నిక్కము=నిజము.

తా. చెలిమి గలవాఁడు తప్పు లెన్నఁడును గనబడవు. అచెలిమి విరోధమైన నొప్పులును తప్పుగానే తోచుచుండును.

క. కొంచెపు నరుసంగతిచే

నంచితముగఁ గీడువచ్చు ♦ నది యెట్లున్నా

గించిత్తు నల్లి గఱచిన

మంచమునకుఁ బెట్లు వచ్చు ♦ మహిలో సుమతీ. 39

టీ. సుమతీ, మహిలోక=భూమియందు, కొంచెపుకరుసంగతి
చేక=నీచుని స్నేహంబుచేత, అంచితముగక=భిన్నపట్టుగా, కీచువ
చ్చుక=చెరువువచ్చున, అని-పట్టనక=ఏలాగనగా, కొంచెక్కునల్లి=
చిన్ననల్లి, కలచినక=కొరిచినయెడల, మంచమునకు, పెట్టు=చెట్టులు,
నచ్చున్=కలగును.

తా. చిన్ననల్లి కలచినచో, ఏవిధముగా మంచమునకు చెట్టులు
కలుగునో, అతిగా అల్పులతో స్నేహము చేసినవారికి చెరువుకలుగును.

క. కొక్కొక్క మెల్ల జదివిన

జక్కనివాడైన రాజు + చంద్రుండైన

మిక్కిలి రొక్కము లీయక

చిక్కదురా వారకాంత + సిద్ధము సుమతీ . 40

టీ. సుమతీ, కొక్కొక్కము=రతికాశ్రయము, ఎల్లన్=అన్నిటిని
చదివినన్=చదివినను, చక్కనివాడైనన్=చూపరియైనను, రాజుచం
ద్రుండైనను=రాజశ్రేష్ఠుండైనను మిక్కిలిరొక్కములు=ఎక్కువైనభ
వము ఈయక=ఇచ్చక చిక్కదు- వారకాంత=వేశ్య, సిద్ధము=నిశ్చ
యము.

తా. అధిక భవము నిచ్చువానిని వేశ్యలయినేకాని, రతికాశ్ర
యిని, చూపరిని వలనదు.

క. కొఱగాని కొడుకు పుట్టిన

కొఱగామియె కాదు తండ్రి + గుణములఁ జెనుచు

జెలుకుతుద వెన్ను పుట్టిన

జెఱకున నీ పెల్లఁ జెఱుచు + సిద్ధము సుమతీ. 41

టీ. సుమతీ, కొఱగాని కొడుకు=నిరర్థకుడయిన కుమారుడు
పుట్టినన్=జన్మించినయెడల, కొఱగామియెకాదు=నిత్యపయోగమేక

రండ్రి గుణమున్ = రండ్రియొక్క గుణమున, (కూడ) చెఱుచున్ =
 పాడుచేయును, చెఱుకుకుదన్ = చెఱుకునయందు, వెన్ను = కంకి,
 శ్రుట్టినన్ = కలిగినయెడల, చెఱుకునన్ = చెఱుకునందు, తీపు = తియ్య
 కనము, ఎల్లన్ = అంతయును, చెఱుచున్ = పోనొట్టును, సిద్ధము = (ఇది)
 నిజము.

తా. చెఱుకునయందు వెన్నుబుట్టి యెట్లు ఆచెఱుకునందలి తీపు
 నుకూడఁ బాడుచేయనో, అట్లు నిరర్థకఁడయిన పుక్కుఁడుపుట్టి వాఁడు
 విప్రయోజకుఁడగుటయొకాక, తనరండ్రిగుణములనఁగూడ చెఱుచును.
 క, కోమలి విశ్వాసంబును

బాములతోఁ జెలిమి యవ్య + భామల వలపున్

వేముల తియ్యదనంబును

భూమిశుల నమ్మికలును + బొంకుర సుమతీ. 42

టీ. సుమతీ, కోమలి = స్త్రీయొక్క, విశ్వాసంబును = చెలిమి
 య పాములతోఁ = సర్పములతో, చెలిమి = స్నేహమును, అవ్యభామ
 వలపున్ = పరస్త్రియ శ్రేమయును, వేములతియ్యదనంబును = వేపచెట్ల
 యొక్క తీపును, భూమిశుల నమ్మికలును = గాఢాలయొక్క విశ్వాసము
 లును, బొంకురా = అబద్ధముగదా.

తా. అఁడుదాని నమ్మకమును, పాముతోడ చెలిమియును, పర
 స్త్రియ శ్రేమయును, వేపచెట్టయొక్క తీపును, గాఢాల విశ్వాసమును
 అబద్ధములు.

క. గడన గలమగనిఁ జూచిన

నడుగడుగున మడుగు లిడుదు + రతివలు దమలో

గడ నడుగు మగనిఁ జూచిన

శరీరమునగు వచ్చె ననుచు + నగుదురు సుమతీ. 43

టీ. సుమతీ, గడన=సంపాదనము, కల=కల్గిన, మగనిక=పరిని, చాచినక=చాచినయెడల, అనుగడుగునక=అనుగడుగునకు గ్రింద, (అనగా వెంట వెంటనే) మకుగులు=వస్తువులును, (వేస) ఇడుమరు=ఉండుడు, గడన=సంపాదనము, ఉడుగు మగనిక=శేనిభర్తను చాచినక=చాచినచో, నడవీనుఁగు=నడచునట్టి శబ్దము, వచ్చెన్=వచ్చెను, అనుచు=అనిచెప్పెను, అతివలు=శ్రీలు నగుదురు=వత్సదురు.

కా. శ్రీలు సంపాదనము గలపరిని గాంచినయెడల, మిగులకు కూర్చునేయుదురు- సంపాదనము శేనిభర్తనుఁ జాచినయెడల నడచు నట్టి శబ్దము వచ్చెననుచు పరిహాసము చేయుదురు.

క. చింతింపకు కడచినపని

కింతులు వలతు రని నమ్మి + కెంతయు మదిలో

సంతసిపురకాంతలతో

మంతనములు మాను మిదియె + మతముర నుమతీ 44

టీ. సుమతీ. కడచినపనికిక=జరిగిపోయినకార్యమునకు, చింతింపకు=విచారముఁబొందకు, ఇంతులు=శ్రీలు, వలతురు అని=విశ్వసించురని, మదిని=మనస్సునందు, ఎంతయున్=ఎంతమాత్రమును, నమ్మకు=విశ్వసించకుము, అంతరిత్రుకాంతలతోన్=రాణివాస శ్రీతో మంతనములు=రహస్యపుమాటలు, మానుము=నిడలుము, ఇదియె=ఇదే, మతముర=మతము గదా.

కా. జరిగిపోయిన పనికి విచారపడుట తగదు. శ్రీలు పోయింతురని ఇంచుకంతయు నమ్మకుము. రాణివాసశ్రీతో రహస్యతోచనములు నలుపకుము.

క. చీమలు పెట్టినవట్టలు

పాముల కిరవైనయట్లు + పామకుఁడు దగ్గ

హేమంబుఁ గూడఁబెట్టిన

భూమిశులపాలఁ జేరు + భువిలో సుమతీ. 45

టీ. సుమతీ, భువిలో = భూమియందు, చీమలు = పిసిలికములు, పెట్టిన, పుట్టలు = వర్షములు, పాములకు = చర్మములకు, ఇరవు = తావు విషయట్లు = వివరీతిగా, పామరుఁడు = మాధుఁడు, హేమంబుఁ = బంగారమును, కూడఁబెట్టిన = చేర్చిన, భూమిశులపాలఁ = రాజాలవశ, మన, చేరుత = చేరువ.

తా. చీమలు పెట్టిన పుట్టలు పర్వములకు నెలనయినట్లు లోభి చేర్చిపెట్టిన ధనము రాజాలపాలగును.

క. చుట్టములు గానివారలు

చుట్టములము నీ కటంచు + సొంపు దలిర్చు

నెట్టుకొని యాశ్రయింతురు

గట్టిగ ద్రవ్యంబు గలుగఁ + గదరా సుమతీ. 46

టీ. సుమతీ, చుట్టములు గానివారలు = బంధువులు గానివారలు గట్టిగ, ద్రవ్యంబుగలుగవ = ధనము చేరఁగానే, చుట్టములము = బంధు గులము నీకటంచు = నీకనుచు, సొంపు = సంతోషము, రలిర్చు = ఒప్పు నట్లుగా, నెట్టుకొని = బలత్కారముగా, ఆశ్రయింతురు = ఆదుసరింతురు గదరా = కాదా.

తా. బంధువులు కానివారలు పయితము ధనముచేరినప్పుడు బలాత్కారముగా మేము నీకు బంధువులమని విచ్చి చేరుదురు.

క. చేతులకుఁ దొడవుదానము

భూతల నాథులకుఁ దొడవు + బొంకమి ధరలో

నీలియ తొడ వెవ్వారికి

నాతికి మానంబు తొడవు + నయముగ సుమతీ. 47

టీ. సుమతీ, చేతులకు = హస్తములకు, దానము = కూచి, తోచవు = అధిరణము, భూశంకాభయము = రాజభయము, బొంకమి = అబద్ధము చెప్పకుండుటయే, తోచవు = అధిరణము, ధరణాన = భూమియందు, ఎవ్వారి ను = ఎట్టివారికిని, నీతియ = న్యాయమే, తోచవు = భూమిని, వాత = శ్రీతి, మారలు = సత్యవైఖ్య, తోచవు = భూపణము.

తా. చేతులకు, దానమున, రాజభయమునకూడ కుండుటయే, శ్రీతి కు వాతవైఖ్యమును న్యాయమే యెల్లవానికిని అధిరణములు.

క. తద వోర్వర యొడ లోర్వర

కడువేగం బడిచినచేత • గుండులకు

తద వోర్వర నొడ లోర్వర

చెడిపోయిన కార్యమెల్ల • చేతులు సుమతీ. 48

టీ. సుమతీ, తదవు = అలస్యమును, ఓర్వక = ఓర్వలేక, ఒడలోర్వక = శరీరశ్రమను ఓర్వక, కడువేగము = అతివేగముగా, అడిచిపడినన = మిట్టిపడినయెడల, కార్యంబు = పని, అగునే = అగునా? తదవు = అలస్యమును, ఓర్వనక = ఓర్వనయెడల, ఒడలోర్వన = శరీరమునోర్వన చెడిపోయిన కార్యమెల్ల = చెడిపోయిన కార్యమంతయును, చేతులు = సమకూడును.

తా. అలస్యమునను, దేహశ్రమను సహించక తొందరపడినయెడల యేకార్యమును గానేరదు. అలస్యమును దేహప్రయాసమునకోర్చుకొన్నయెడల చెడిపోయిన పనులన్నియు సమకూడించును.

క. తనకోపమె తనశత్రువు

తనశాంతమె తనకురక్ష • దయ చుట్టంబొ

తనసంతోషమె స్వర్గము

తనదుగిభమె నరకమందు • తథ్యమునుచుతీ. 49

టీ. సుమతీ, తనకోపమే = తనకోపమే, తనశత్రువు = తనకు పనివాడు, తనకోపమే = తనశత్రువు, తనకురక్ష = తన్నురక్షించునట్టి దగును, నియ = కరణ, చట్టంబు = బంధువును, తనసంతోషమే = తన కుతూహలమే, స్వర్గము = దేవలోకము, తనదుర్గమే = తన చింతయే, నరకము = యమలోకము, అంధ్రు = చెప్పుదురు, లిధ్యము = నిజము.

తా. శత్రువువలె తనకోపమే తన్నుబాధించును. తనశత్రువేతన్ను రక్షకునివలె గావించును. తనవయస్య చట్టమువలె అదరించును. తనసంతోషమే స్వర్గమువలె సుఖము నిచ్చును. తనచింతయే నరకమువలె బాధించును. (అని చెప్పుదురు.)

క. తనయూచి తపసితనమును

దనపుత్తుని విద్యపెంపుఁ ♦ దన సతిరూపుం

దన పెరటి చెట్టు మందును

మనసున వర్ణింపరెట్టి ♦ మనుజులు సుమతీ.

50

టీ. సుమతీ, తనయూచి = తనగ్రామమందుండునట్టి, తపసితనమును = తానుజేయు తపోనిష్ఠము, తనపుత్తుని = తన కుమారునియొక్క, విద్యపెంపున్ = విద్యాకౌశలమును, తనసతిరూపుఁ = తనభార్యయొక్క సౌందర్యమును, తనపెరటిచెట్టుమందును = తనతోటలోనుండునట్టి చెట్టు మందును, ఎట్టిమనుజులు = ఎటువంటివారు, వివసు-మనసునికా = మస్సనందు, వర్ణింపరు = మెచ్చుకొనరు.

తా. తనయూచిలో నొకఁడుచేయు తపస్సును, తనకుమారుని విద్యాధిక్యమును, తనభార్యయొక్క సౌందర్యమును తనతోటలోని చెట్టువధమును, యెటువంటి వారయినను కొనియాడరు.

క. తనకలిమి యింద్రభోగము

తనలేమియె సర్వలోక ♦ దారిద్ర్యబా

తనచావు జలస్మృత్యము

తనవలచియుడిచి రంధ్రం ♦ తథ్యము నుచుత్తి. 51

టీ. సుమతీ, తనకలిమి = తనభాగ్యము-ఇంద్రభోగము = దేవేంద్రవిపవనతో సమానమయినది- తనలేమియె = తనజీవితమే- సర్వలోకదాండ్ర్యము = ప్రపంచమున కంతయు లేమికి- తనచావు = తనస్మృతి- జలప్రళయము = ముగ్ధప్రళయము- తనవలచియుడిచియె = తాను ప్రేమించిన శ్రీయే- రంధ్రం = మిక్కిలి చక్కనిది, బౌత = కళను-తథ్యము = నిజము.

తా. తనభాగ్యమే దేవేంద్రపవనవిగాను- తనవలచి ప్రపంచమునకంతయుగలిగిన లేమిగాను- తనచావే ముగ్ధప్రళయముగాను తాను వలసిన శ్రీయే మిక్కిలి (రంధ్రతో సమాన) చక్కనిదిగాను తాను తలంతురు.

కీ. తనవారు లేనిచోట ను

జన మించుచి లేనిచోట ♦ జగదముదోటన్

అనుమాన మైచోటను

మనుజునకును నెలువదనగము ♦ సుహిలో నుచుత్తి. 52

టీ. సుమతీ, తనవారు = తన ఉండువులు, లేనిచోటన్ = లేనిచోట చావు = మచ్చిక- ఇందుకలేనిచోటన్ = గొందెమునును లేనితావున- జగదముదోటన్ = కలహము చేసికీతావున- అనుమానము = సందేహము- విన చోటన్ = అయినతావున- మహిలోన్ = ధూమియందు- మనుజునకున్ = ముప్పునికి- నిశ్చలదనగదు = ఉండుట ముచిదికొదు.

తా. తన బంధువులు లేనితావునను- తనయెడల విశ్వాసములేని తావునను- జగదమాడెడు తావునను, తనపై సందేహమయిన తావునను, మనుష్యుడుండకూడదు.

క. తమలము నేయనినోరును

వినుతులతో జేలిమి నేసి ♦ వెతబడు తెలివిన్

గమలములు లేనికొలఁకును

హిమభూముఁడు లేని రాత్రి ♦ హీనము సుమతీ. 53

టీ. సుమతీ, తమలము నేయని నోరును = తాంబూలము వైచిత్ర్యమున
నోరును-వినుతులతో జేలిమి నేసి = బుద్ధిహీనులతో - వెతబడు తెలివిన్ = స్నేహముచేసి-
వెతబడు తెలివిన = ముఖమొందునట్టివాని వివేకమును, గమలములు = తా-
మరపువ్వులు లేనికొలఁకును = లేని సరస్వతి-హిమభూముఁడు లేని రా-
త్రి = దండ్రుఁడు లేని రాత్రి గుఱు- హీనము = తక్కు, వియినది.

తా. తాంబూలము నేయనినోరును- బుద్ధిహీనులతో స్నేహము
చేసి దుఃఖించువాని వివేకమును- తామరలేని చెరువును చంద్రుఁడు లేని
రాత్రియు నీచములయినవి.

క. తల నుండు విషము ఫణికిని

వెలయంగఁ దోడ నుండు ♦ పృశ్చిరమునకుం

దల తోడ యసక యుండును

ఖలునకు నిలువెల్ల విషము ♦ గదరా సుమతీ. 54

టీ. సుమతీ, ఫణికిని = పామువల విషము = విషము- తలనుండున్ =
శిరస్సునందుండును- వెలయ గాఢ = బిష్కవట్లు గా- పృశ్చిరమునకున్ =
తేలునకు- తోడఁగ = తోడఁగయుండు- ఉండున్ = ఉండును- తలతోడ
యనకఁగ = తలతోడఁగ అను భేదములే- ఖలునకున్ = దుర్బలనిగి-నిలు-
వెల్లఁగ = శరీరపులదంతము, విషము = విషముఉండును- గదరా = కాదా

తా. శిరస్సునందు పామునకును కొండెయింగు తేలునకును- విష-
ముండునుగాని; దుర్బలనకు తలతోడఁగఁగఁగి భేదములేక దేహమందంత
టను విషముండును.

క. తలపాడుగు ధనముఁ బోసిన

వెలయాలికి నిజము లేదు ♦ పివరింపంగాఁ

దల దడివి బాసఁ జేసిన

వెలయాలిని నమ్మరాదు ♦ పినురా నుమతీ.

55

టీ. సుమతీ, తలపాడుగు = శిరస్సు ప్రమాణము, ధనము = అర్థము - పోసినను = కుత్తురించినను - వెలయాలికి = శేష్యకు - నిజములేదు = సత్యములేదు - పివరింపంగానీ = విస్తరించి చెప్పగా - తల = శిరస్సును - తడవి = తాఁచి బాస = ప్రమాణము - చేసినకా = చేసినప్పటికిని - వెలయాలిని = శేష్యను - నమ్మరాదు = విశ్వసింపగూడదు.

తా. నిలువెత్తు ధనము కుత్తురించినను శేష్యకు సత్యములేదు. తలమీఁద చేయునుంచి ప్రమాణముచేసినను శేష్యను నమ్మరాదు.

క. తల మాసిన నొలు మాసిన

వలువలు మాసినను బాణ ♦ వల్లభునైనె

గులకాంతలైన రోతురు

తిలకింపఁగ భూమిలోనఁ ♦ దిరముగ నుమతీ.

56

టీ. సుమతీ, తిలకింపఁగన్ = అరిచి చూడగా - భూమిలోనకా = పుడమియందు, తిరముగకా = స్థిరముగా - తలమాసినను = తలముఁకియైనను ఒలుమాసినన్ = శరీరము మురికియైనను - వలువలుమాసినను = వస్త్రములు మాసినను స్రావణశబ్దమైనన్ = పుగి వైనను - కులకాంతలు = భార్యలు - వినకా = వినప్పటికిని - రోతురు = తిరస్కరింతురు.

తా. పుడమియందు తలపొగి నాయకునైనను తలము - దేహమును వస్త్రములు నుముఁకియై యెడల భార్యలు సయితము తిరస్కరింతురు.

క. తాననుభవింపనర్థము

మానవపతిఁ జేరుఁ గొంత ♦ మఱి భూగత మ్మాఁ

గానల నీఁగలుగూర్చిన

తేనియ యూరుఁ జేరునట్లు తిరముగ సుమతీ.

57

టీ. సుమతీ, కానలన్ = అనవులయందు - ఈఁగలు = పక్షిఁగములు - కూర్చిన = చేర్చినట్టి - తేనియ = తేనె - ఒరుఁ = ఇతరుని - చేరునట్లు = వశమైనట్లు, తాను - అనుభవింపని = ఉపయోగింపని - అర్థము = ధనము - తిరముగన్ = స్థిరముగా - మానవపతిన్ = రాజును - చేరున్ = చేరును. మఱి = మఱియును - గొంత దూగతమాన్ = కొంతభూమిసాలగును.

తా. అదవియందు తేనెటీఁగలు కూడఁబెట్టిన తేనె, ఎట్లు పరులకు - జెండునో. అట్లు తాను చేర్చిపెట్టిన ధన మనుభవింపనియెడల, అధనములో కొంత రాజు సాలగును, మఱికొంత భూమిసాలగును.

క. దగ్గఱఁ గొండెము నెప్పెడు

పెగ్గడపలుకులకు రాజు ♦ ప్రియుండై మఱితా

నెగ్గు వ్రజ కాచరించుట

బొగ్గులకై కల్పతరువుఁ ♦ బొడుచుట సుమతీ.

58

టీ. సుమతీ, దగ్గఱఁ = సమీపమునకు, కొండెము = చాడి, చెప్పెడు = చెప్పినట్టి, పెగ్గడ = ముంత్రియొక్క, పలుకులకుఁ = మాటలకు, రాజు = భూసాలుడు, ప్రియుండై = ప్రేమగలవాడై, మఱియు, తాన్ = తాను, వ్రజకు = జనులకు, ఎగ్గు = కీడు, అచరించుట = చేయుట, బొగ్గులకై = అంగారములకై కల్పతరువున్ = కొరినధనములనిచ్చెడి దేవతావృక్షమును, బొడుచుట = నలుకుట.

తా. రాజు మంత్రి చెప్పవట్టిచాడీలకు ప్రియుడై విచారింపక జనులకు చెడుపు చేయుటయనునది, కోరినఫలముల నిచ్చెడి దేవతావృక్ష మును బొగ్గులకుగాను వతికి చేయుటతో సమాన మగును.

క. ధనపతి సఖుడై యుండియు

నెనయంగా శివుడు భిక్షు ✱ మెత్తంగ వలనెన్

దనవారి కెంత గలిగినఁ

దనభాగ్యమె తనకుఁ గాక ✱ తధ్యము నుమతి. 59

టీ. సుమతీ, ధనపతి=ధనాధిపతియైన (కు చేరుడు) సఖుడై=చెలికొండై. ఉండియుక=ఉండియును, శివుడు=ఈశ్వరుడు, ఎన యంగాన్=ఒప్పునట్లుగా, భిక్షు=భిచ్చును, ఎత్తన్ కాక=ఎత్తునట్లుగా, వలనెన్=సంభవించెను. తనవారికి=తనతోసంబంధించినవారికి, ఎంతగలిగినకా=ఎంతయుండినప్పటికిని. తనభాగ్యమె=తనయదృష్టమే, తనకుకాక=అట్లుకాక, తధ్యము=నిజము.

తా. ధనవంతుడైన కు చేరుడు, ఈశ్వరునికి చెలికొండైయుండియు, తాను భిచ్చమెత్తవలసి వచ్చెను, కొంటి తమవారి కెంత ధనముండినను, తమ యదృష్టము ప్రకారమే తమకు జరగును.

క. ధీరులకుఁ జేయు మేలది

సారం బగునారికేళ ✱ సలిలముభంగిన్

గౌరవమును మఱి మీదట

భూరినుఖావహము చగును ✱ భువిలో నుమతి. 60

టీ. సుమతీ, ధీరులకుక=వివేకులకు, చేయుమేలు=చేయునట్టియుపకారము, అది=ఆ (మంచిమేలు) సారంబగు=మంచియయింపు, నారికేళ=కుంకాయయొక్క, సలిలముభంగిన్=నీరురికిగా, గౌరవమును=మర్యాదయును, మఱి=మఱియు, మీదటకా=తర్వాత,

భూ రి=గొప్పయైన, సుఖాననా మ=సుఖమును కలిగించు నదియన,
అగును.

తా. పెంకాయచెట్టునకు నీరుఁబోసినయెడల, ఏప్రకారము, అది
తర్వాత మిక్కిలి రుచిగల జలమునిచ్చునో, అట్లు వివేకులకు చేసినపరా
యము, పిమ్మట మర్యాదయును సుఖమును నిచ్చును.

క. నడవకుమీ తెరు వొక్కటఁ

గుడువకుమీ శత్రునింటఁ ♦ గూరిమితోడన్

ముడువకుమీ పరధనముల

గుడువకుమీ యూరులమనసు ♦ నొవ్వగ నుమతీ. 61

టీ. సుమతీ, ఒక్కటఁ = ఒంటఁగా, తెరువు = మార్గమునందు,
నడవకుమీ = పోకుము, శత్రునింట = విరోధుని యింటియందు, గూరిమి
తోడఁ = స్నేహముతో, గుడువకుమీ = భోజనముచేయుచుము, పరధన
ములఁ = ఇతరుల ద్రవ్యమును, ముడువకుమీ = మూలఁగట్టియుంచుకొ
నకుము. ఒరుల = ఇతరుల, మనసు = హృదయము, నొవ్వగఁ = నొచ్చు
ట్లుగా, గుడువకుమీ = మాటలాడకుము.

తా. దారిని ఒంటరిగా నడచుటయు, విరోధునియింటఁ బ్రీతితో
భోజనముచేయుటయు, నితరులధనము నుంచుకొనుటయు, నితరులనునమ్ము
నొచ్చునట్లు నడచుకొనుటయుఁ గూడదు.

క. నమ్మకు నుంకరి జూదరి

నమ్మకు మగసాలెవాని ♦ నటువెలయాలెన్

నమ్మకు మంగడివానిని

నమ్మకుమీ వామహస్తా ♦ నవనిని సుమతీ. 62

టీ. సుమతీ, నుంకరిఁ = పన్నుతీయవానిని, జూదరిఁ = జూద
గానిని, అగసాలెవానిఁ = కమసాలెవానిని, అటు = అట్లే, వెలయా

లికా = శక్యము, అంగదీవానికా = సరకులమ్మువానిని, ఆవనికా = భూమి
యందు, వామహస్తుకా = ఎడమచేతిపనివానిని, నమ్రకము = నిశ్చయసింప
కుము.

తా. ఆప్యతీయువానిని, జావనుడువానిని కమసాలివానిని నే
శక్యము సరకులమ్మువానిని, ఎడమచేతితోఁ బనిసేయువానిని నమ్రకూడదు.

క. నయమున బాలుం ద్రావరు

భయమునను విషమ్మునైన ♦ భక్షింతురుగా

నయ మెంతి దోసకారీయూ

భయమే చూపంగవలయు ♦ బాగుగ నుమతీ.

63

టీ. సుమతీ, నయమునకా = మంచిమాటలచేత, పాలుకా = పాలా
నైనను, ద్రాగరు = పానమునీయరు, భయమునను = భయపరచుటచేత,
విషముకా = విషమును, విషన్ = విషప్పచేసి, భక్షింతురు = మ్రింగుదురు
కాకా = కావున, నయము = మంచితనము, ఎంతదోసకారీయొ = ఎంత
దోషమును చేరువదియో, భయమే = వెరచీ, చూపకా కావల
య్యాన్ = కనఁబడుపనియును.

తా. మంచిమాటలతోఁ జెప్పియెడలఁ బాలును ద్రాగనివారు
కూడ భయముచేర్చి విషమునైనను మ్రింగుదురు, కాఁబట్టి, మంచితనము
తోఁ గాని పనులకు వెఱచే జూపలయును.

క. నరపతులు మేర దప్పినఁ

దిరమొప్పగ విధవ యింటఁ ♦ దీర్చిరియైనన్

గరణము నైదికుఁ డైనను

మరణాంతక మానుగాని ♦ మానదు నుమతీ.

64

టీ. సుమతీ, నరపతులు = రాజులు, మేరకా = శ్వాయముయొ
క్కచోడ్డు, రప్పినకా = మీటివశ, తిరము ఒప్పుకా కా = స్థిరముగా నెల్ల

కొలుమును, విధవ=మగఁడులేనిది, ఇంటన్=గృహమునందు, తీర్పరి
యైనన్=పెద్దతనము చేసినదియైనను కరణము=గ్రామమలేఖకుఁడు,
వైదికుఁడు=వేదవిదితకర్తలే చేయువాఁడు (జనఁగా లోకజ్ఞానము లేని
వాఁడు) మరణాంతకము=ప్రాణముపోవునంతటి సంకటము, కౌనుగాని
మానదు=తప్పదు,

తా. రాజు వ్యాయముయొక్క- వాద్దు దప్పినను, ఇంటియందు
పెత్తనము చేసినది విధవయైనను, గ్రామకరణము వైదికుఁడైనను, పో
రానుపోవునంతటి సంకటము సంభవించును.

క. నవరసభావాలంకృత

కవితాగోష్ఠియును మధుర ♦ గానంబును దా

నవివేకి కెంతఁ జెప్పినఁ

జెవిటికి సంకూదినట్లు ♦ సిద్ధము సుమతీ.

65

టీ. సుమతీ, నవరసభావాలంకృత=శృంగారము మొదలగు
తొమ్మిదిరసములచేతను, భావ=వానిభావములచేతను, అలంకృత=అలం
కరింపఁబడిన, కవితాగోష్ఠియును=పండితసల్లాపములును మధుర గానం
బును=మనోహరమైన గీతము, తాక=తాను, అవివేకి=తెలివిలేని
వానికి, ఎంతజెప్పినన్=ఎంతజెప్పినను, చెవిటికిఁ=చెవిటివానికి,
సంకు=శంఖమును- ఊరినట్లు=పూరించికట్లు సిద్ధము=నిక్కము.

తా. శృంగారము, హాస్యము, కరుణము, వీరము, రౌద్రము, భ
యానకము, భేదత్వము, అద్భుతము, శాంతము, అను తొమ్మిది రసములచే
తను, చక్కని భావములచేతను, అలంకరింపఁబడిన విద్వాంసుల సల్లాప
ములును మనోహరమైన సంగీతమును, తెలివిలేనివాని కెంతఁ జెప్పినఁ
జేసిననుఁ చెవిటివానికి సంకూదినట్లు నిరర్థకమే యగును.

క. నవ్వుకుమీ సభలోపల

నవ్వుకుమీ తల్లిదండ్రీ ♦ నాథులతోడన్

నవ్వకుమీ పరసతితో

నవ్వకుమీ విప్రవరుల నయ ♦ మిది సుమతీ. 66

టీ. సుమతీ, సభలోపలకా = సభయందు, తల్లి = జననితోడను, తండ్రి = జనకునితోడను, వాధులతోడకా = యజమానునితోడను, పరస, తితోకా = ఇతరుని భాగ్యంతోడను, 'విప్ర'నరులన్ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులను, నవ్వకుము = పరిహాసముచేయుకుము. ఇది, నయము = నీతి.

తా, తల్లిదండ్రులతోడను, యజమానునితోడను, పరశ్రీతోడను బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులతోడను సభయందు, పరిహాసముచేయరాదు.

క. నీరే ప్రాణాధారము

నోరే రసభరిత మై ♦ నునువుల రెల్లనీ

నారే నరులకు రత్నము

చీరే శృంగార మంద్రు సద్ధము సుమతీ. 67

టీ. సుమతీ, నీరే = జలమే, ప్రాణాధారము = ప్రాణమునకు ఆధారము, నోరే = వాక్యే, రసభరితము = రసవంశము, విసనుచువులకుకా = అయినట్టిమాటలను, ఎల్లకా = ఎన్నిటికిని, ఆధారము = స్థానము, నరులకుకా = మనుష్యులకు, నారే = శ్రీయే, రత్నము = రత్నవంటిది-మిక్కిలి అలంకారమైనది, చీరే = చీరయే, శృంగారము = అందము- అంద్రు = అవి చెప్పుదురు, సిద్ధము = నిక్కము.

తా. నీరే సులభములు బ్రతుకుటకు ఆధారము. నోరే రసవంశములైన మాటలకెల్ల మూలము. సర్వజనులకు శ్రీయే రత్నమువలె శ్రేష్ఠ పక్షువును అలంకారమునైనది. మేలైనసింగరము ఎస్త్రమే.

క. పగ వల దెవ్వరితోడను

వగవంగా వలదు లేమి ♦ వచ్చినపిదపం

దెగనాడ వలదు సభలను

మగువకు నున నియ్యవలదు ♦ మహిలో నుమతీ. 68

టీ. సుమతీ, ఎవ్వరితోడను=ఎట్టివారితోడను, పగ=విరోధము, వలదు=కూడదు, లేమి=దరిద్రము, వెచ్చినపిదపక్ష=వచ్చినపిమ్మట- ఎగ వంగా=ఏడుపుట, ఎలదు=కూడదు, సభలను=సభలయందు, తెగన్= ఖండితముగా, అడవలను=మాటాడవలదు, మహిలో=భూమియందు మగువకు=అనుచు, మనసు=మనస్సును, ఇయ్యవలదు=ఇయ్య గూడదు.

తా. ఎవ్వరితోఁగాని పగపెట్టుకొనుటయు, దారిద్ర్యము సంభవించినప్పుడు దుఃఖించుటయు, సభలో మోమాటములేక మాటలాడుటయు అందుదానికి మనసిచ్చుటయుఁగూడదు.

క. పతికడకుఁ దన్నుఁగూర్చిన

సతికడకును వేల్పుకడకు ♦ సద్గురుకడకున్

సుతుకడకు రిత్తచేతుల

మతిమంతులు చనరు నీతి ♦ మార్గము నుమతీ. 69

టీ. సుమతీ, పతికడకు=ప్రభువుదగ్గఱకును, తన్నున్=తన్ను, కూర్చిన=పేర్మించిన- సతికడకు=భార్యదగ్గఱకు- వేల్పుకడకు=దేవునిదగ్గఱకును, సద్గురుకడకు=యోగ్యుడైన గురువుదగ్గఱకును, సుతుకడకున్=పుత్రునిదగ్గఱకును- మతిమంతులు=బుద్ధిమంతులు రిత్తచేతులన్=నట్టిచేతులతో, చనరు=పోరు- (ఇది నిల)

తా. తన యధిపతిని- తన్ను ప్రేమించెడి యిల్లారిని-దేవుని-గురు శ్రేష్ఠుని- మనూరుని- జూడఁబోవునపుడు నట్టిచేతులతోఁ బోవరాదు.

క. పని సేయునెడల దాసియు

ననుభవమున రంభ మంత్రీ ♦ యాలోచనలం

దశభుక్తియొడలఁ దల్లియు

ననఁదపటలకాంత యుండ • నగురా నుమతి. 70

టీ. నుమతి, పద=ప్రహక్యక్రము చేయునెడలన్=చేయుపడు
మునున దు-దాసి యున్=పరిత్యజియిన. అనుభవమునన్=భోగించున
పుడు - రంభ=రంభమును, అలోచనలన్=అలోచనములను. మంత్ర=
ప్రభాని యను, తనభుక్తియను=తనభోజనసమయమందు-తల్లియున్=
కన్నతల్లి యను, అనన్=అనగా, తనకులకాంత=తనభార్య, ఉం
డన్=ఉండును, అగురా=అగునుదా.

తా. భార్య తనకు పడులు నేయునపుడు పనికితైలను, తాను
భోగించునపుడు రంభిలెను, తనకులలోచనము చెప్పనపుడు మంత్రం
లెను, తనకు భోజనము పెట్టునపుడు తల్లివలెను ఉండవలయును.

క. పరనారీసోదరుడై

పరిధనముల కాసపడికి • పరులకుహితుడై

పరులు దినుఁ బొగడ నెగడియుఁ

పరు లలేగిన నలుగ వతఁడు • పరముఁడు నుమతి. 71

టీ. పరనారీసోదరుడై=ఇతఁ డ్రీలకు లోబుట్టువారిలె మంకు
వాడై, పరిధనములకాస=యితఁడు ద్రవ్యమునకు, అసపడికి=కోరికి,
పరులకు=ఇతరులకు, హితుడై=స్నేహితుడై, పరులు=ఇతరులు, పరు
బొగడన్==తన్ను కొనియోడఁగా, నెగడన్=అంగీకరింపక, పరు
ల=ఇతరుల, అలిగినన్=కోపించినప్పుడు, నలుగన్=కోపింపక,
అతఁడు=అపుడతఁడు, పరముఁడు=ఉత్తముఁడు.

తా. పరస్త్రిలకు సోదరునిఁజెటివాఁడు, ఇతరుల ధనమున కాసప
డినివాఁడును, ఇతరులకు మిత్రుఁడును పరులు ముఠిచేసినపుడు అగీకరిం
పనివాఁడును, పరులు తన్నుఁ గోపించినపుడు తాను గోపింపక యుం
డువాఁడును ఉత్తముఁడు.

క. పరసతి కూటమిఁ గోరకు

పరధనముల కానపడకుఁ ♦ బరు నెంచకుమి

సరిగానిగోష్ఠి నేయకు

సిరిచెడి చుట్టంబుకడకుఁ ♦ బేరకు నుచులీ. 72

టీ. పరసతి=ఇతరునిభార్యయొక్క, . కూటమి=పొందున, గోరకు=అనింపకుము, పరధనములకు=ఇతరులయొక్క సాత్తులకు, అన పడకుము=అభిలషింపకుము, పరుని=ఇతరుని, ఎంచకుమి=శలంపకుము సరిగాని=తగని, గోష్ఠి=సాంగత్యము, నేయకుము=ఁనర్చకుము, సిరిచెడి=సంపదఁ బోగొట్టుకొని, చుట్టంబుకడకు=బంధుగునొద్దకు, చేరకు=వెళ్లకు.

తా. పరశ్రీకానపడుటయు, పరవిత్తములకానపడుటయు ఇతరుల (శ్రవ్యుల) నెంచుటయు, ధనమునశించినతరువాత బంధువులయొద్దకు వెళ్లుటయు, సాటిలేనివారితో స్నేహముకేయుటయుఁ దగనిపనులు.

క. పరసతులగోష్ఠి నుండిన

పురుషుఁడు గాంగేయుఁడైన ♦ భువి నింపడునీ

పరసతి నుశీల యైనను

బరుసంగతి నున్న నింద పాలగు నుచులీ. 73

టీ. పరసతులగోష్ఠిన్=అన్యశ్రీల చెలిమిని, ఉండిన=ఉండినట్టి, పురుషుఁడు=మగఁవాడు, గాంగేయుఁడైన=భీష్మచార్యుఁడైనను, భువిభూమియందు, నిందపడున్=అపకీర్తనొందున, పరసతి=ఇతరునిభార్య, నుశీలయైనను=మంచినస్వభావము కలదియైనను, పరుసంగతి=ఇతరుని సాంగత్యంబున, ఉన్న=ఉండేనేని, నిందపాలగు=అపకీర్తిపాలగును.

తా. బ్రహ్మచర్యవ్రతముఁ గలభీష్మ డైనప్పటికిని, అన్యశ్రీలతో

నుండెనేని నింక బొందును. ఎంత మంచివడవడికల ముత్తమురా లైన ను పరపురుషునింట నుండినయెడల అపకీర్తిని జెందును.

క. ఒరు నాత్మదలించునతి విడు

మఱుమాటలు పలుకునుతుల ♦ మన్నింపకుమీ

వెల పెలుంగనిభటు నేలకు

తరుచుగ సతి యింటికేగఁ ♦ దగదుర నుమతీ. 74

టీ. ఒరుక=ఇతరుని, ఆత్మ=మనస్సునందు, తలచు=కోరునట్టి సతిక=భార్యను, విడు=వదలుము. మఱుమాటలు=అడ్డుమాటలు, పలుకు=పలుకునట్టి. సుకులక=పుక్కులను, మన్నింపకుమీ=క్షమింపకుము వెఱువు=భీతి, ఎలుంగని=తెలియని, భటున్=సేవకుని, ఏలకుము=పాలింపకుము, తరుచుగన్=మాటిమాటికి, సతియింటికేగన్=భార్యయొక్క యింటికి వెళ్ళుట, తగదుర=సరిగాదురా.

తా. అన్యపురుషుని కోరిక భార్యను విడువవలయును, ఎదిరించి మాటలాడు కుమారులను కాపాడరాదు, భయపడని సేవకుని ఉంచి కోనగడ్డను పలుకుము భార్యయింటికి పురుషుడు పోరాదు.

క. పరులకు నిష్టము నెప్పకు

పొరుగిండ్లకు బనులు లేక ♦ పోవకు మెప్పుడున్

బరుఁ గదిసిససతిఁ గవయకు

మెఱిఁ గియుఁ బిరునైనహయము ♦ | నెక్కకు నుమతీ. 75

టీ. పరులకు=ఇతరులకు, ఇష్టము=సంతృప్తము, చెప్పకుము=పొరుగిండ్లకున్=ఇతరుల గృహములకు, పనులులేక=కార్యములులేక, పోవకుము=పోవలదు. ఎప్పుడున్=ఎల్లప్పుడును, పరుఁగదిసిన=ఇతరుని పొందిన సతిన్=స్త్రీని, కవయము=పొందకుము. ఎఱిగియు=తెలిసియు, బిరునైన=మోటుననయైన, హయమును=సుర్యును, ఎక్కకు

ము = అశోహింపకుము.

తా. నీ యభిప్రాయమును ఇతరులకు తెప్పకుము. పనులు లేక పొరుగిండ్లకుఁ బోవకుము. పరపురుషుని సాంగత్యము చేరక భార్యను గూడకుము. మోటుదనము గలగుర్రము నెక్కకుము.

క. పర్వముల సతులఁ గవయకు

మృత్వీశ్వరుకరుణ నమ్మి * యుచ్చకు మదిలో

గర్వింప నాలింఁజెంపకు

నిర్వాహము లేనిచోట * నిలువకు సుమతీ. 76

టీ. పర్వములక = పరిపర్వములయందు, సతులక = స్త్రీలను కనయకుము = పొందకుము. ఉర్వీశ్వరుకరుణ = రాజాదయన-నమ్మి = విశ్వసించి-మదిలో = మనస్సున- ఉచ్చకుము, సంతోషింపకుముగర్వింప = గర్వించునట్లు అలి = భార్యను, నె. పకు = పోషింపకు, నిర్వాహములేని చోటక = బాగుపడలేక తావునందు-నిలువకు = ఉండకుము.

తా. పర్వములయందు స్త్రీలను పొందుటయును - ప్రభువులదయ నునమ్మి సంతసిల్లుటయును-భార్యకు చనువొప్పుటయును- పొగుడలలేనిచోట నుండుటయందగవిపనులు.

క. పలుదోమి సేయువిడియము

తలఁగడిగిననాఁటినిద్ర * తరుణులతోడన్

పొలయలుక నాఁటికూటమి

వెల యింతిని చెప్పరాదు * వినురా సుమతీ. 77

టీ. పలుదోమి సేయువిడియము = పండ్లు తొముకొనిన వెంటనే వసికొనినతాంబూలమును, తలఁగడిగిననాఁటినిద్ర = తలంటుకొనిననాఁటినిద్రయును-తరుణులతోడన్ స్త్రీలతో-పాఠకులుక నాఁటికూటమి = ప్రాయశఃపామునాఁటి పొందును, వెల ఇంత అని చెప్పరాదు = విలున

యొక్క మీరిని చెప్పటకు సాధ్యము కాదు.

తా. పండ్లునోనుకొనిన వెంటనే వేసికొనిన తాంబూలమున,
గలంటుకొనిననాటి నిద్ర నున, పొలయలుకనాటి పొందును వెలలే
నిని. అనగా (పండ్లునొక్క మిగిలెప్పటకు సాధ్యములేనిని)

క. పాతెలుంగున రతికొలుపును

గూటంబున తెలువరచున ♦ రోమలిరతియున్

జేపత్తెన్ చేయు జెలిమియు

నేనికి నెను కేదియున్ ♦ లచ్చంగ నునుతీ. 78

టీ. గూటుచేపెడిపనియొక్క కష్టమును, ఎటుగనుపతి=తెలిసి
కోలేనియధికారియొక్క, కొలవుక=నేనికష్టమును, కూటంబునకున్=
కూడిన ఎటు:పని=తెలియజేసి, రోమలి=స్త్రీయొక్క, రతి
యొన్=పొందును, జేపత్తెన్=మోహితుమిలేక, చేయజెలిమియున్=
నిగువట్టిగ్నేహమును, ఏటికి=నదికి, ఎదురు=ఎదుర్కొని, ఈదెన
ట్టు=ఈదెనొట్టుచుచోవుచట్టు, గదరా=గాదా.

తా. నేనెందు పడునట్టికష్టమును తెలిసికొనని ప్రభుయొక్క
నేనము, పాంగశ్యము నందానక్తిలేని స్త్రీపొందును - మోహితుమిలేక
చేనునట్టివాని తెలిమియును - ఏటికి ఆభిముఖముగా నీచుటవలె కష్ట
మును గలిగించును.

క. పాలను గలనిరజలమును

బాలవిధంబుననే యుండున్ ♦ బరికింపంగో

బాలచవిన్ జెలుచున్ గావుర *

బాలనుండగువానిపొందు ♦ వలదుర నునుతీ. 79

టీ. పాలును=తీరమును-కలసిన=చేరినట్టి-జలమును=నీరును-పా
లవిధంబున=తీరము రీతిగానే, ఉండున్=ఉండును- పరికింపంగా

కా=కోధించి మాడగా - పాల=పీఠముయొక్క - చవికా=రుచిని-చెలుచున్=చెడునట్లు, చే గును. కావనకా=కాంబట్టి పాలసుడు=దుర్జనుడు-అగువాని=అయినవాని-పొందు=స్నేహము-వలదుర=కూడదురా.

తా. పాలలోఁగలవివనము పాలవలెనే ముండియు దాని రుచిని బోగొట్టునట్లే-దుర్జనుని సహవాసము గుణాతిశయములను జెలుచును. కాంబట్టి దుర్జనునతో స్నేహముకూడదు.

క. బాలసుర కైరయూపద

బాలిం ఒడి తీర్చడగదు + సర్వజ్ఞులకు

దే లగ్నిబడగబట్టిర

మే లెఱుంగునె మీటుఁగాక + మేదిని సుమతీ. 80

టీ. పాలసుకవన్=దుర్జనునికి, ఐన=లిగిన-అపద=కీడు-బాలికా=విచారమును - పడి=పొంది-తీర్చన్=తొలగించుట - సర్వజ్ఞునకున్= అన్ని మును చెలిసినవానికిని, తగదు=కూడదు, తేలు=వ్యక్తి-ము-అగ్నికా=నిప్పునందు - పడన్కన్=పడగా, పట్టిన=పట్టుకొనిన-మీటున్=కుట్టును - కాని=కాని, మేలుకా=ఉపకారమును-ఎఱుగునె=ఎంచునా.

తా. తేలు నిప్పులోఁ బడునపుడు విచారమునొంది పట్టుకొన్న యెడలఁబడి అన్ని మును చెలిసినవానిని పైగము మేలునెఱచక కుట్టును. దుర్జనునికి గీడు తలస్థించిన యెడలఁకీడును తగ్గించుటకు సహాయముఁ జేసినచోఁగోడేగలుగును.

క. పిలువనిపనులకుఁ బోవుట

గలయని సతిరతియు రాజు + గాననికొలువుకా

పిలువని పేరంటంబును

వలవని చెలిమియును జేయ + వలదుర సుమతీ. 81

టీ. పిలువని పదమునీ = పిలువని కార్యములకు - బోవు. = పర-
బ్రహ్మ-కలయని = మనములి ముల-పతి - భార్యయొక్క - పతి గున్ = పా-
గును-రాజు = భూపతి-కాన = మోక్ష-కొలుపుకొనును-పిలు-
వని శేరంబులును = పిలువఁ యే పెండ్లికి సంభవు-మంద్లకుఁ బోవుట
యను - పలుకఁ బెలిమియును = ప్రేమింపక నేమిహితును-చేయవల-
దుర = పివచ్చితిని గదరా.

తా. పిలువని కార్యమునకు బోవుట గు - మనములిమిని కాని
తో సహవాసము చేయుట గు-రాజుఁ నున్నవని మోక్షమును తెన్ను
పిలువఁ యుడియు తాను శేరంబుమును బోవు యు-ప్రేమింపని నే
హమును జేయఁదగదు.

క. పురికిని బాగము కోమటి

వరికిని బాగము సిరు ♦ వసుమతీలోనక

గరికిని బాగము తొందము

సిరికిని బాగము నుగువ ♦ సిద్ధము సుమతీ. 82

టీ. పురికిని = పట్టణమునకు - కోమటి = వైశ్యుఁడను-వరికిని =
సన్యమునకు - గురు = బలమును, నసుమతీలోనక = ధామియందు-గరికిని =
ఏనుగునకు-తొందము = తుండమును-సిరికిని = సంపదకు-మగువ = స్త్రీయు
ను-బాగము = బీజము - సిద్ధము = నిశ్చయము.

తా. వగరమునకుఁ గోమటియును-వరిపయ్యలకుఁ గురును. ఏనుగు
నకు తొండమును-ధనమునకు స్త్రీయును-ప్రాణమునంటి మాఖ్యనెస్తువులు.

క. పులిపాలుఁ దెచ్చియిచ్చిన

నలవడఁగా గుండె గొనె ♦ యటచే నడిచె

దలపాడుగు ధనమే బోసె

వెలయాటికిఁ గూర్చి లేదు ♦ పినురొ సుమతీ. 83

టీ. వెలయలికిన్ = భోగము వానికి - పులి పాలకా = పెద్దపులియొక్క పాలను - తెచ్చియిచ్చినకా = కొనిచ్చియిచ్చినను - అనిదెకా కాన్ = ఒప్పునట్లుగా - గుండెకా = గుండెకాయను - కోసి = ఖండించి, అణచేతకా = అణచెలియందు - ఇడికా = ఉంచినను - తలపొనను = తలప్పుపర్యంతము - ధనముకా = ద్రవ్యమును - పోసి న్ = త్రుచ్చించినను - మార్చితదు = విశ్వాసములేదు.

తా. పులి పాల తెచ్చి యిచ్చినప్పటికిని - గుండెకాయనుగోసి అణచేతిలో నుంచినప్పటికిని - నిలవంత ద్రవ్యముల బోసినప్పటికిని వేశ్యకు ప్రేమఉండదు.

క. పెట్టినదినములలోపల

నట్టడవులకైన వచ్చు * నానార్థములుకా

బెట్టనిదినములఁ గచకవు

గట్టెక్కిన నేమి లేదు * గదరా సుమతీ.

84

టీ. పెట్టినదినములలోపలకా = పూర్వజన్మమున చేసిన దానము యొక్క ఫలకాలమందు - నట్టడవులకైనకా = అరణ్యపు ధ్యముననైనను - నానార్థములుకా = సకలపదార్థములును - వచ్చుకా = కలుగను - బెట్టనిదినములకా = పూర్వజన్మమునందు ఈయని కాలములయందు - కనకపుగట్టుకా = బంగారు ఎర్రతమును - ఎక్కినకా = ఎక్కినను - ఏమి లేదు = ఏమియు లభింపదు. గదరా = కాదా.

తా. పూర్వజన్మమునం జేసేదానములలో పరులకు దానము కావించితిమో అనేదానికి ఆంశము లభించును గాని - పెట్టని వేళలందు బంగారు కొంతవెక్కినను ఏదియు లభింపదుకదా.

క. పొరుగునఁ బగవఁ డుండిన

నిరవొందఁగ వ్రాతకాఁడ * యేలిక యైనకా

ధరఁ గాఁపు కొండె యైనను

గరణాలకు బ్రతుకు లేదు • గదరా నుమతీ.

85

టీ. పొరుగునకొండె=ఇంటిపక్కన - పగవారు=విరోధి-ఉండిన
కొండె=నిలకించియుండినను-ఇరవొందకొండె=ఒప్పునట్లుగా-వీరికొండె=
పాలకుడు- పౌరకొండె=వ్రాయనేర్చినవాడె- వినుకొండె=వినును-ధర
కొండె=భూమియందు- కాపు=చేరుపెట్టువాడు, కొండెయైనను=చాడీ
లు చెప్పువాడైనను- కరణములకు=గ్రామశేఖరులకు- బ్రతుకు=జీవన
ము, లేదు=కలగదు- గదరా=కొదా.

తా. పొరుగున విరోధియుండినను పాలకుఁడు వ్రాయనేర్చినవా
డైనను- చేరుచాడీచెప్పువాడైనను- గ్రామశేఖరులకు జీవనముండదు.

క. బంగారుఁ గుదువఁబెట్టుకు

సంగరముఁగ బాటిపోకు • సరసుఁడవైనన్

అంగడి నెచ్చుము లాడకు

వెంగలితోఁ జెలిమి వలదు • వినురా నుమతీ

86

టీ. బంగారుకొండె=బంగారమును; కుదువపెట్టుకుము=అప్పునకు
బదులుగానుంపకుము. సంగరమునకొండె=యుద్ధమునందు, పాటిపోకుము=
తిరిగిపోకుము, సరసుఁడవైనను=విచేకముగకావవగుదునేని- అంగడిన్=
బజారునందు- నెచ్చుములాడకుము=అప్పుతీయకుము, వెంగలితోకొండె=నె
ట్టివానితో, చెలిమి=స్నేహము- వలదు=కూడదు, వినురా=అలకపురా

తా. బంగారు తొక్కట్టుపెట్టుటయు- యుద్ధమునందు తిరిగిపోవు
టయు- అంగడియందు అప్పుదీయుటయు- వెర్రివానితో స్నేహముచే
యుటయుఁ దగనిపనులు.

క. బలవంతుఁడ నా కేమని

పలువురతో నిగ్గిహించి • పలుకుట మేలా

బలవంత మైనసర్పము

చలిచీమలచేతఁ జిక్కి ♦ చావదె సుమతీ.

87

టీ. బలవంతుడకా = బలముగలవాడను, నాకు ఏమని = నాకేమి
కొంత యని, నిక్కిహించి = వికోధించి, పలుకుట = మాటలాడుట, మే
లా = లగ్నా బలవంతము = బలముగలేగినది, చిన సర్పము = చినట్టిపాము
చలిచీమలచేతకా = చిన్నచీమలచేత చిక్కి = కసులుకొని, చావదె = వృ
తించిందదా?

తా. బలము గల పాము అయినప్పటికి చలిచీమలచేతఁ జచ్చునట్లు బలముగలవాడు అనేకులతో వికోధించెనేని, వారిచే మడియును, క. మందలపతి సముఖస్థుఁడ

మొండైనసర్పధారిలేని ♦ మెలగుట యెల్ల

కొండంతమదపుటేనుఁగు

తొండము లేకుండెట్లు ♦ తోచుర సుమతీ.

88

టీ. మండలపతిముఖమునకా = చక్రవర్తిసభయందు, మొండైనసర్ప
ధాని = సమర్థుడైన మంత్రి-లేక, మెలగుట = నిర్లించుట-నిల్లకా = అ
న్నియును-కొండంత మదపుటేనుఁగు = పర్వతాకారముగలిగిన మదము
గల యేనుఁగు, తొండములేక = కుండము లేక-ఉండినట్లు-తోచుర =
కనబడునురా.

తా. కొండంతయెత్తుగల ఏనుఁగు కుండములేనియెడల-ఎట్లునిరర్థక
మగునో- అట్లే-మంత్రిలేనియెడల చక్రవర్తియైనను నిరర్థకుడగును.

క. మంత్రిగల వానిరాజ్యము

తంత్రము చెడకుండ నిలుచుఁ ♦ దలుచుగ భరలో

మంత్రివిహీనుని రాజ్యము

జంత్రపుఁ గీలూడినట్లు ♦ జరుగదు సుమతీ.

89

టీ. మంత్రిగలవాని రాజ్యము = ప్రధానిగలవాని రాచరికము -
 తంశ్రిమ = ఉపాయము - చెడకుండ = చెడిపోక, నిలుచును = ఉండును -
 తఱుచుగఱ = విశేషముగ, ధరలోక = భూమియందు - మంత్రనిహితుని
 రాజ్యము = ప్రధానిలేని రాజ్యము, మంత్రపుకీలు = యంత్రముయొక్క
 యిరుసు-ఊడినట్లు = విడిపోయినట్లు, జరుగదు = నడువదు.

తా. మంత్రిగల రాజుయొక్క ప్రభుత్వము, అపాయము లేకుండ
 జరుగుచుండును. యంత్రముయొక్క కీలు ఊడినట్లు మంత్రలేని రాజు
 యొక్క పాలనము జరుగ నేరదు.

క. మాటకు బాణము సత్యము

కోటకుఁ ద్రాణము సుభట + కోటి ధరిత్రిక

బోటిఁ ద్రాణము మానము

చీటికిఁ ద్రాణము వాల్లు + సేవము సుమతీ. 90

టీ. మాటకు = పలుకునకు-సత్యము = నిజమును-కోటకుఁ = సా-
 లమునకు - సుభటకోటి = మంచి నే నాసమాహమును, ధరిత్రిక = భూమి-
 యందు-బోటికిఁ = స్త్రీకి, మానము = లజ్జయు-చీటికిన్ = జాబునకు-వ్రా-
 లును-పాణము = జీనము.

తా. మాటకునిజమును-కోటకు నే నాసమాహమును, స్త్రీకిమా-
 మును జాబునకు వ్రాసినవాని చేత్రాలును బాణమువలె ముఖ్యమైనవి.

క. మానభునుఁ దాత్పర్యతి చెడి

హీనుం డగువాని నాశ్ర + యించుటయెల్లక

మానెడుజలములలోపల

నేనుఁగు మెయిదాఁచినట్లు + లెఱుఁగుము సుమతీ. 9

టీ. మానభునుఁడు = గొప్పకూనముగలవాఁడు, లెత్తక = హృ-

యమునందు-ధృతి=ధైర్యము-చెడి=తొలగి-హిమండు అగువానికా=అల్పుడు ఐనవానిని-ఆశ్రయించుట=కొలుచుట- ఎల్లకా=అంతయును- మానెడుజలములలోపలన్ కొంచెపునీళ్ళలోపల - ఏనుగు=గజము, మెయిన్ (తన) దేహమును, వాచినట్లు = మఱుగుపఱచినట్లు - ఎఱుగుము = తెలిసికొనుము.

తా. గౌరవముండు అల్ప వాశ్రయించుట రవంత నీళ్ళలో ఏనుగు దేహమును మఱుగు పఱచినట్లుండును.

క. రాచాన్తుని పిలువని యా

భూపాలునిఁ గొల్వభుక్తి ♦ ముక్తులు గలవే

దీపంబు లేనియింటను

జేవుణికిఁగొల్పదీనట్లు ♦ సిద్ధము సుమతీ.

92

టీ. రా=రమ్మ, పామ్మ=అరుగుము, అని పిలువని=ఇట్లుపిలువని, భూపాలుని=రాజును, కొల్వకా=సేవింపఁగా, భుక్తి=దీపమును, ముక్తి=మోక్షమును. కలవే=ఉన్నవా (లేనటుల) దీపంబు=దివ్య. లేనియింటికా=లేనిగృహమునందు, చేవుణికిళ్ళు=చేతతదత్తలాటలు, అడివట్లు=అడివరితీగానే, సిద్ధము=నిజము.

తా. దీపములేని గృహమునందు చేతతదత్తలాడివట్లు రమ్మ పామ్మని యాదరణసేయని రాజువద్ద ఉద్యోగము సేయుటవలన భుక్తియును ముక్తియునుగలుగవు.

క. రూపించి పలికి బొంకకు

ప్రాసగుచుట్టంబు నెగ్గు ♦ పలుకకు మదిలోఁ

గోపించు రాజుఁ గొల్వకు

పాపపు దేశంబు సొరకు ♦ పదిలము సుమతీ.

93

టీ. రూపించి=అగుపరచి-పలికి=చెప్పి-బొంకకుము=అబద్ధముఁ జెప్పకుము, ప్రాస=అడరువు-అగు=అగునట్టి-చుట్టాబును=బందుగును ఎగ్గుపలుకకు=కరుఁజెప్పకుము-మదిలోన్=మనస్సునందు-గోపించు=క్రొధ

మూలము, రాజా=రాజును, కొల్వట=సేవించుటను, సావధానము=సావధానమును దుర్మార్గులందుచేయుటను, సారథము==ప్రభువనిపడు
ము, పదియ=భద్రము

తా. సాక్షులుమూలమున రూపించినతరువాత అబద్ధము చెప్పుట
యొక్క బంధువులను చూడటము, కోపితుగురాజును గొలుచుటయు, సా
వులుండు భూమిగోసుటయు కూడవి పనులు.

క. లావుగల వానికంటెను

భావింపఁగ నీతివరుఁడు * బలవంతుండ

గ్రావంబంతగజంబును

మానటివాఁ డెక్కినట్లు * మహిలో నుమతీ. 94

టీ. గ్రావంబంత=కొండంతటి, గజంబును=వీనుగును, మానటి
పాఁడు=మానంతుఁడు, ఎక్కినట్లు=రహింపించినట్లు, మహిలో=
భూమియందు, లావు=కఠిరదార్థ్యము, కలవానికంటెను=కల్గినవాని
కంటెను భావింపఁగ=రహించింపగా, నీతివరుఁడు=వివేకముకలవా
డు, బలవంతుడు=బలముగలవాడు అగును

తా. పెద్దవీనుగును మానటివాడు ఎక్కినట్లు బలముగలవానికం
టెను నీతివరుడే బలవంతుఁడు.

క. మఱియైనచేను దున్నకు

కఱవైనను బంధుజనుల * కడకేగకుమి

పరులకు మర్లము నెప్పకు

పిఱికికి దళవాయితనము * పెట్టుకు నుమతీ. 95

టీ. మఱ=పెల్లక, వినచేను=వినట్టిబొలమును, దున్నకు=నా
గలితోఁగేదింపకుము, కలవు=కొనుము, వినను=సంభవించినను, బంధు

జనులక్షణము = కుట్టాయొద్దకు, ఏగకమి = పోకుమా, పరులకు = ఇతరులకు, మర్తము = రహస్యము, చెప్పకు = తెలియజేయకుము, పిటికికా = భయముగలవానికి, దళవాయిరము = సేనాధిపతిత్వము, పెట్టకుము = ఉంపకుము.

తా. వెలుపలయైన పోలమును దున్నుటయు, దుర్భిక్షకాలమునందు బంధువులకడకేగుటయు, అన్యవక్త రహస్యమును చెప్పటయు, ధైర్యహీనునికి సేనానాయకత్వము నొసంగుటయు దగనిపములు.

క. పరిపంట లేనియూరును

దొర యుండని యూరు తోడు ♦ దొరకని తెరువున

ధరమ బతి లేనిగృహమును

నరయంగా రుద్రభూమి ♦ యనఁదగు నుమతీ. 96

టీ. పరిపంట = పరిపైడు, లేనియూరు = లేనట్టి గ్రామమును, దొర = ప్రభువు, ఉండనియూరు = లేనియూరు, తోడు = సహాయము, దొరకని = లభింపని, తెరువున = మార్గమును, ధరమ = భూమియందు, పతి = యజమాని, లేనిగృహము = లేనట్టియిల్లును, అరయన్ కా = అలోచింపఁగా, రుద్రభూమి = వల్లగాడు, అనఁ = అనుటకు, ఈశ = ఒప్పును.

తా. పరిపంటలేనియూరును అధికారినిసింపని గ్రామమును, తోడుదొరకని కాటమును, యజమానుఁడులేని గృహమును వల్లకాటి తో సమానము.

క. వినఁ దగు నెవ్వరు చెప్పిన

వినినంతనె వేగవడక ♦ వివరింపఁ దగున్

గని కల్ల నిజము చెలిసిన

మనుజుఁడె పో నీతిపరుఁడు ♦ మహిలో నుమతీ. 97

టీ. ఎవ్వరు చెప్పినను = ఎవ్వరు చెప్పినను, వివరము = అంతరించుచు, వినినంత = వినిగాన, వేగపడక = తొందరపడక, వివరింప దగ్గత = అంతరించువలయును, కని = చూచి, కల్ల = అబద్ధమగుటయు, విజము = సత్యమగుటయు, తెలిసిననుచునాడె = తెలుసుకొనువాడె, నీతిపరుడు = న్యాయమెరిగినవాడు.

తా. ఎవరయ్యెడి చెప్పినను, తొందరపడక నిజమిదియనియు, అబద్ధమిదియనియు తెలిసికొనువాడె, వివరముగలవాడు.

క. ఏడెము నేయనినోరును

నాడియు మఱిలేదటంచు ♦ నాడెడినోరున్

బాడంగ రానినోరును

బూడిద కిలవైన పాడు ♦ బొందర నుమఱి. 98

టీ. ఏడెమునేయని = తొంటాము నడికొనని నోరును, అదియు = చెప్పియు, మఱిలేదు అటంచుకా అడెడినోరుకా = పిచ్చు లేదని బొంకువట్టివోరును, పాడనకాకా = పాడుటకు, రాని = తెలియని, నోరును = వాక్కును, బూడిదకు, యిలవు = ఉనికిపట్టు, వివరముబొందర = వికట్టి ప్రయోజనము లేనిగొయ్యరా.

తా. తొంటామును నేయవట్టియు, మాటచెప్పి పిచ్చు లేదను వట్టియు, పంగిరము పాడుటకు తెలియవట్టియు, అగునోరు బూడిదతో యిలవట్టి-పట్టు వడిది.

క. వెలయాలివలనఁ గూరిమి

గలుగదు మఱిఁ గలిగెనేని ♦ కడలేదుగాఁ

బలువురు నడచెడు తెరువునఁ

బులు మొలవదు మొలిచెనేని ♦ పాదలదు నుమఱి. 99

టి. పలువురు=అనేకులు, నడచెడు తెడవునకా=నడచునట్టిదా
రియందు, పులు=పచ్చిక మొలవదు=పుట్టుదు, మొలిచెనేని=ఒకరక
పుట్టెనేని, పాదలందు=వర్ణిల్లుదు, తెయాలివలనకా=చక్కవలన, నూర్చి
మి=పేమ, కలగదు=పుట్టదు, మఱి=మఱియును, కలిగెనేని=ఒకరక
కలిగినను కడలేదు=బహుకౌముండదు.

తా. అనేకులు నడచెడి'మార్గమందు పచ్చిక మొలవనే మొలవదు.
అట్లు మొలిచినను (సంఘటన) అట్లేవెఱువలెనే పేమకలుగనే క
లుగదు అట్లుకలిగినను స్థిరముగా నుండదు.

క. శుభముల నొందనిచదువును

నభినయమును రాగరసము ♦ నందనిపాటలే

గుభగుభలు లేనికూటమి

నభ మెచ్చనిమాట లెల్ల ♦ జప్పన నుమతీ. 100

టి. శుభముకా=మంగళమును. ఒండని=చెండని, విద్యయు
ను=చదువును, అభినయమును=అర్థానుసారముగా అవయవివ్యక్తము
ను, రాగరసమునా=సంగీతస్వారస్యమును, అందలిపాటలే=లేనిపా
టలను, గుభగుభలు=సంతోషకర్పర్యములను తెలియలేయ కల్పములు, లే
నికూటమి=లేనిసభయును, మెచ్చనిమాటలు=పదిమంది సంతోషించని
మాటలును, ఎల్లనా=ఇదియంతయు, చప్పన=సారములేనిది.

తా. నుంచి నొందనటువంటి చదువును, అర్థము ననుసరించి అభి
నయమును రాగమునందలి స్వారస్యమును లేకటిపాటయును, అకర్పర్య
సంతోషకర్పములు లేనిసభయును, వదుగురు మెచ్చని మాటలును సార
ములేనిది.

క. సరసము విరసముకొఱకే

పరిపూర్ణ నుఖింబు లధిక ♦ పాధలకొఱకే

పెరుగుట విలుగుటకొరకే

ధరతగ్గుట హెచ్చుకొరకే * తథ్యము నుమతీ. 101

టీ. ధరతగ్గుట=తరిహారము - విసరముకొరకే=విరోధముకొరకే,
పరిపూర్ణముఖములు=అపరిమితములైన సౌఖ్యములు - అధికబాధలకొర
కే=అక్కరకష్టముకొరకే-పెరుగుట=వృద్ధిజొందుట - విరుగుటకొర
కే=భగ్నముగుటకొరకే. ధర=వెలకగ్గుట=చాళయగుట-హెచ్చుకొర
కే=అధికమగుటకొరకే తథ్యము=నిజము.

తా. తాత్పర్య మాటలు విరోధమును కలిగించును. అపరిమితమైన
సౌఖ్యములు పిదప చాలకష్టమును కలిగించును. అధికముగా బెరుగు
నది విలీనమౌతును. వెలతగ్గువయగుట అధికమగుటకును కారణమగును
క. మేలెంచని మాలిన్యని

మాలను నగసాలెవాని * మంగలి హితుగా

నేలిన నరపతిరాజ్యము

నేలఁ గలసిపోవుఁ గాని * నెగడదు నుమతీ. 102

టీ. నేలఁగ=ఉపకారము-ఎంచు=తెంచు-మాలిన్యని=మ
లితమైన దుశస్వభులవానిని-మాలను=చంచాలుని - అగసాలెవానిన్=
కమసాలవానిని-మంగలిగా=మేరకుని, హితుగా=స్నేహితులనుగా
వీరిన=పాలించుటట్టి, నరపతిరాజ్యము=రాజయొక్క పాలనము-నేలఁ
గలిసిపోవుగా=నశించిపోవును. కాని నెగడదు=అభివృద్ధిఁజెందదు.

తా. మంచి నెంచని పాపాత్ముని మాలవానిని, బట్టిరి, మంగలిని
స్నేహితులుగాఁ జేసికొని రాజ్యము నేలువానియొక్క రాజ్యము నశించి
పోతును.

క. స్త్రీలయెడ వాడు లాడకు

బాలురతోఁ జెలివి చేసి * భాషింపకుమి

మేల్లైన గుణము విడువకు

మేలినపతి నిందనేయ ♦ కెప్పుడు సుమతీ. 103

టీ. ఎన్నుకున్ = ఎప్పుటికిని, స్త్రీలయొక్క = ఆడువారిలో, వాడులాడకు = తర్కముచేయకును, బాబురతోడకా = పిల్లకాయలతో, చెలిమిచేసి = స్నేహముచేసి, భాషింపకుమీ = మాటలాడకుమీ, మేల్లెగగుముక్క = మంచిగుణమును, విడువకుము = వదలకును, ఏలివపతిన్ = రక్షించిన యజమానుని నింద సేయకుము = దూషింపకుము.

తా. ఆడువారితో దర్శించుటయు. పసిపిల్లలతో చెలిమిచేసి మాటలాడుటయు, మంచిగుణమును విడుచుటయు, కొనాడికవారిని దూషించుటయు దగవిపనులు.

క. సిరిదా వచ్చిన వచ్చును

సలితముగ నారీకేళ ♦ సలిలముభంగిన్

సిరి దాబోయిన బోవును

గరిష్ఠింగిన వెలగపండు ♦ కరణిని సుమతీ. 104

టీ. సలితముగకా = రమ్యముగా-నారీకేళ సలిలము భంగిన్కా = పెంకాయలొని పిళ్లవలె, సిరి = సంపద, తాక = తానువచ్చినవన్ = కలిగినను, వచ్చును = కలుగును. కరి మ్రుంగిన వెలగపండు కరణిన్ = ఏనుగు మ్రుంగిన వెలగపండువలె. సిరి = సంపద. తాకా = ఆది, బోయినకా = బోయినను, బోవును = నాయమగును.

తా. కలిమివచ్చునప్పుడు పెంకాయయందు జలము పచ్చుకట్లు ఎటవడినికె తెలియకవచ్చును. ఆసంపద నశించిపోవునపుడు ఏనుగుమ్రుంగిన వెలగపండునకు లోతల నేమి మూలేక పైపెంతుకూర్చుకొందునట్లు నాయమగును.

క. మది నొకని వలచి యుండఁగ

మదిచెడి యొక క్యూరవిటుఁడు ♦ మానక లిరుగుగా

బొది జిలుక పిల్లి పట్టినఁ

జదువునె యాపంజరమున ♦ జగతిని నుమతీ. 105

టీ. మచిన్ = మనస్సునందు, ఒకనికొక = ఒకచిటుని. నలచియుండ
గకొకొరి నుండఁగా, మది = వివేకము, చెడి = కప్పి, ఒకకూరచిటుఁ
దు = మఱియొక కూర్చుండైనజాతుఁడు మానక = విదళక, తిరుగున్ =
వెంట తిరుగుచుండును, చిలుక = చిలుకయొక్క పంజరమునందు, పట్టి =
మాట్లాడుము, పట్టినకొక = తాకిన, అపంజరమునన్ = అగూటియందు, చ
దువునె = మాటలాడునా,

తా. చిలుకపంజరములోనుండ పిల్లి చేరినపుడు మాటలాడనియ
ట్లే ఒకజాదుఁ ఁరియున్నట్లీని మఱియొకచిటుకొడు ఎంతవఱిమాలి
నను వశ్యురాలు కానేరదు.

క. పుత్త్రోత్సాహము తండ్రికి

బుత్త్రుఁడు జన్మించినపుడె ♦ పుట్టదు జనులా

పుత్త్రునిఁ గనుగొని పొగడగఁ

బుత్త్రోత్సాహంబు నాడు ♦ పండుర నుమతీ. 106

టీ. తండ్రికిన్ = జనకునికి, పుత్త్రుఁడు = కొమరుఁడు, జన్మించిన
పుడె = పుట్టినపుడె, పుత్త్రోత్సాహము = కొమరుగన్న సంతోషము, పు
ట్టదు = కలుగదు, జనులు = మనుష్యులు, పుత్త్రునికొక = కొమరుని, కను
గొని = చూచి. పొగడగ = మెచ్చికొనఁగా, పుత్త్రోత్సాహంబు = కొడుకు
యొక్క = సంతోషము, నాడు = అదినమునందు, పొందుర = పొం
దునుగదా.

తా. తండ్రికిఁ గొడుకుపుట్టగానే సంతోషము కల్గదుగాని, కొమ
రునిఁజూచి కొడుకు మెచ్చునపుడు సంతోషముపుట్టును.

క. వేసరపుజాతి గాని

వీసముఁ దాఁ జేయనట్టి * వెంగలిగానీ

దాసికొడుకైనఁగానీ

కాసులు గలవాఁడె రాజు * గదరా సూమతీ 107

టీ. వేసరపుజాతి = సంకరజాతి, కాసి = వికృతిగిరి, వీసము = కొంచెమైనను, కాన్ = కాను, చేయనట్టి = చేయనట్టి, వెంగలికానీ = పిచ్చివాఁడుగాని, దాసికొడుక = కాసికొడుకు, వికకానీ = వికృతిగిరి కాసులుగలవాఁడె = ధనముగలవాఁడె. రాజు గదరా = రాజకా.

తా. సంకరజాతియందుఁ బుట్టినవాఁడైనను విద్యయొక్కఁడైనను దానిసకలైకొడుకైనను ధనముగలవాఁడె ప్రభువు.

సమాప్తము.

వైద్య గ్రంథములు.

అశ్వశాస్త్ర మంగళం	0	8	0	దంతకోధిని	0	6	0
సర్వయ్య ద్వితీయము	0	8	0	వ్రణచికిత్స	0	9	0
వాదీపరీక్షానామ	0	6	0	శలరా	0	8	0
వాసీయశిల్పవల్లి	0	4	0	అంటువ్యాధులు	0	12	0
భక్త్యంశరివిఖండము	2	8	0	చలిజ్వరము	0	8	0
భవ్యంతరివిజయము	0	8	0	వెదవప్రస్తారము	0	8	0
శ్రేణదర్శనము	0	8	0	యూనానిచైతన్యం	0	12	0
వైద్యామృతము	1	4	0	స్వశాస్త్రము	1	4	0
చికిత్సారత్నము	1	4	0	సుఖరోగచికిత్సారత్నము	0	12	0
చికిత్సాసారము	2	8	0	చింతామణి 2 వాల్మీకిముఖం	10	0	0
సుశ్రుతికారితము	2	8	0	వాచాటము మొదటిభాగం			
బసవరాజీయము	7	0	0	నూత్రిసానము	6	0	0
శిష్యప్రశ్నోత్తరము	1	8	0	కాగ్ధకాధరసంహిత	8	12	0
శిష్యప్రశ్నోత్తరము	1	8	0	వడ్డిసునిఖండము	0	8	0
శిష్యప్రశ్నోత్తరము	1	8	0	అంగ్లేయచైతన్యచింతామణి	6	0	0
శిష్యప్రశ్నోత్తరము	0	8	0	అంగ్లేయ ఔషధగుణదీపిక	8	0	0
అమర్యేదసారసంగ్రహం	0-8-0			వస్తుగుణదీపిక 5 మాద్య	5	0	0
వైద్యకరిణి	0	6	0	సర్వాదధిగుణము	2	8	0
వస్తుగుణదీపిక తీర్థాశాస్త్ర							
రక్తచింతము	0	12	0				

మొదటి భాగమునకు, అంధ్రాబుక్కుడిపో, రాజమండ్రి.

13697